

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ROK KREGAR

MENTORICA: IZR. PROF. DR. TINA KOGOVŠEK
SOMENTORICA: IZR. PROF. DR. VALENTINA HLEBEC

**RAZMERJE MED FORMALNO IN NEFORMALNO OPORO
STAREJŠIH LJUBLJANČANOV**
DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2007

Zahvala

Za pomoč in vse koristne nasvete pri nastajanju diplomske naloge se zahvaljujem mentorici izr. prof. dr. Tini Kogovšek in somentorici izr. prof. dr. Valentini Hlebec.

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a ROK KZFGAR, z vpisno številko 21016143,
rojen/-a 06.07.1981 v kraju CELJE, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
RAZMERJE MED FORMALNO IN NEFORMALNO OPORO
STAREJŠIH LJUBLJANČANOV

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo diplomskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 10. 12. 2007

Podpis avtorja/-ice:

RAZMERJE MED FORMALNO OPORO IN NEFORMALNO OPORO STAREJŠIH LJUBLJANČANOV

Eno od najpomembnejših področij, ki vplivajo na izkušnjo staranja, predstavljajo omrežja socialne opore. Ker v Sloveniji še vedno močno prevladuje uporaba neformalnih virov opore pred formalnimi, me je poleg velikosti in značilnosti omrežij starejših ljudi zanimalo predvsem, kako se s starostjo spreminja sestava njihovih opornih omrežij ter ali prihaja do preobremenjenosti določenih virov opore. Zanimali pa so me tudi možni dejavniki sprememb omrežij socialne opore starejših ljudi v (post)moderni družbi kot tudi njihove posledice na strukturo in sestavo omrežij v prihodnje. V diplomski nalogi sem poleg iskanja razlik/podobnosti med starostnimi skupinami starejših ljudi primerjal tudi omrežja starejših Ljubljancanov, z omrežji starejših Slovencev. Najpomembnejše vprašanje, ki se v nalogi zastavlja pa je, ali se viri neformalne in formalne opore starejših oseb dopolnjujejo ali izključujejo. Rezultati v moji diplomski nalogi temeljijo na podatkih Raziskave o omrežjih socialne opore prebivalcev mesta Ljubljana, ki je bila opravljena v letu 2002.

Ključne besede: socialna omrežja, socialna opora, neformalna opora, formalna opora, starejši ljudje.

RELATION BETWEEN FORMAL AND INFORMAL SUPPORT OF ELDERLY CITIZENS OF LJUBLJANA

Networks of social support present one of the most important areas with significant influence on the experience of growing old. In Slovenia there is still heavy prevalence of informal support usage before formal one. Therefore I was, apart from size and characteristics of elderly social networks, mainly interested in how the experience of growing old influences the composition of support networks. And consequently, if certain sources of networks of elderly people are being overloaded. I was also interested in possible factors which will bring changes in social support networks of elderly people in (post)modern society and their consequences on the structure and composition of social support networks in the future. My diploma consists of comparing the resemblances/differences between the age groups of elderly people and also of comparison of the networks of elderly citizens of Ljubljana to the elderly citizens of Slovenia. The most important question being raised in my diploma is whether the sources of informal and formal support of elderly people compliment each other or not. The results of my diploma are based on the data gained by the Research of networks of social support of citizens in Ljubljana which was conducted in 2002.

Key words: social networks, social support, informal support, formal support, elderly people.

KAZALO:

1. UVOD	7
2. SOCIALNA OMREŽJA	9
2.1 Definicija socialnih omrežij	9
2.2 Socialna opora	11
2.3 Značilnosti omrežij socialne opore	13
3. DEJAVNIKI SPREMEMB OMREŽIJ SOCIALNE OPORE STAREJŠIH OSEB V (POST)MODERNI DRUŽBI	15
3.1 Tradicionalna vs. (post)moderna družba	15
3.2 (Post)moderne spremembe omrežij neformalne socialne opore	17
3.3 Formalna opora starejših ljudi – možnost za vse ali privilegij bogatih	19
3.4 Medgeneracijsko sodelovanje in proces individualizacije	21
3.5 Pomen izobraževanja v starosti	24
3.6 Upokojitev v (post)moderni družbi	26
3.6.1 Upokojitev in spol v (post) moderni družbi	28
4. SOCIALNA OMREŽJA STAREJŠIH OSEB IN (TRENUTNO) RAZMERJE MED FORMALNO IN NEFORMALNO OPORO	30
4.1 Značilnosti omrežij socialne opore starejših oseb	30
4.2 Raziskave o socialnih omrežjih starejših ljudi	31
4.3 Neformalna opora starejših oseb v Sloveniji	34
4.4 Formalna opora starejših oseb v Sloveniji	36
5. RAZISKAVA O OMREŽJIH SOCIALNE OPORE LJUBLJANČANOV	39
5.1 Raziskovalni problem	39
5.2 Raziskovalna vprašanja	40
5.3 Cilji raziskave	42
5.4 Metodologija in opis vzorca	43
5.4.1 Demografija	46
5.5 Analiza omrežij socialne opore Ljubljčanov	50
5.5.1 Velikost omrežja	50

5.5.1.1 Razlike v velikosti omrežja glede na demografske dejavnike – dejavnike tveganja.....	51
5.5.1.2 Osebe brez posamezne vrste opore.....	53
5.5.2 Sestava omrežja	54
5.5.2.1 Razlike med spoloma v sestavi omrežja	56
5.5.2.2 Razlike v sestavi omrežja glede na izobrazbo	57
5.5.2.3 Sestava omrežja po posameznih socialnih oporah.....	59
5.5.3 Značilnosti omrežja gleda na spol.....	62
5.5.4 Formalna opora	63
5.5.5 Dopolnjevanje formalne in neformalne opore	65
6. ZAKLJUČEK	67
7. LITERATURA	71
8. PRILOGA	75
PRILOGA A: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na spol.....	75
PRILOGA B: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na izobrazbo.....	75
PRILOGA C: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na zakonski stan.....	76

1. UVOD

Cilj moje diplomske naloge je ugotoviti, kakšno je razmerje med formalno in neformalno oporo starejših Ljubljancev ter podrobneje preučiti velikost, sestavo in značilnosti njihovih omrežij socialne opore. Zanima pa me tudi, ali se omrežja starejših Ljubljancev razlikujejo od omrežij starejših Slovencev in predvsem, ali se viri neformalne in formalne opore izključujejo ali dopolnjujejo.

Diplomska naloga je strukturirana tako, da uvodoma najprej razložim kaj so socialna omrežja, kako je definirana socialna opora in kakšni so analitični pristopi in metode pri preučevanju omrežij socialne opore, ki so bili uporabljeni tudi pri zbiranju podatkov za empirično raziskavo.

V tretjem poglavju predstavim dejavnike in družbene procese, ki bodo posredno (pozitivno ali negativno) vplivali na izkušnjo staranja v prihodnosti in s tem tudi na sestavo in strukturo omrežij socialne opore. Ker v empiričnem delu diplomske naloge ciljno skupino preučevanja določim s statusom upokojenca, na koncu tretjega poglavju razložim pomen prehoda od delovno aktivne funkcije do upokojitve. Dotaknem se tudi področja, ki je bilo do nedavnega v preučevanju procesov upokojevanja skoraj vedno »izpuščeno«, to je upokojevanje žensk ter primerjava njihovih izkušenj upokojitve z izkušnjami nasprotnega spola.

V zadnjem teoretičnem poglavju pa predstavim značilnosti socialnih omrežij starejših ljudi in izsledke slovenskih raziskav o formalni oziroma neformalni opori starejših ljudi, ki mi bodo služili za primerjavo z rezultati empirične analize.

V empiričnem delu diplomske naloge, sem skladno z ugotovitvijo o heterogenosti tretje (in četrte) starostne skupine in posledic, ki jih ima proces upokojevanja na spremembe omrežij socialne opore starejših ljudi, naredil empirično primerjavo omrežij socialne opore ljubljanskih upokojenecv glede na njihovo starost. Na koncu naloge sem ugotavljal, kako lahko (post)moderne spremembe omrežij socialne opore povežem s

svojimi rezultati, kakšna so omrežja starejših Ljubljancev v primerjavi s slovenskimi, kakšna je poraba formalnih virov opore in kakšno je razmerje ter povezanost med formalnim in neformalnim omrežjem socialne opore starejših oseb.

2. SOCIALNA OMREŽJA

2.1 Definicija socialnih omrežij

Igličeva socialno omrežje opredeljuje kot množico enot, ki jih povezujejo socialne vezi. Enote analize socialnih omrežij so lahko posamezniki, skupine, formalne organizacije, industrijske veje. Gre za akterjevo socialno okolje, znotraj katerega je mogoče akterjevo vedenje pojasniti z njegovim položajem znotraj le-tega in z lastnostmi omrežja, del katerega je. Pomemben del pri oblikovanju posameznikovega interesa in sprejemanja odločitev pa so tudi drugi akterji v omrežju tega opazovanega posameznika (Iglič 1988: 3).

V analizi socialnih omrežij pa niso samo enote analize tiste, katere je treba upoštevati. Wellmann je opozoril na obravnavanje akterjev in njihovih dejanj kot medsebojno odvisne spremenljivke. Relacije med akterji so obravnavane kot prenos in pretok virov (materialnih in nematerialnih), struktura omrežja pa je razumljena kot okolje, ki ponuja priložnost ali omejitve za posameznikovo delovanje in prav slednje se kažejo kot relativno trajni vzorci relacij med posamezniki (Wellman v Kogovšek 2001: 15–16).

Definicija omrežij v socialni teoriji se sicer razlikuje od definicije za analitično rabo. Koncept socialne mreže za analitično rabo Igličeva definira kot »sklop razločljivih socialnih vezi v definirani množici posameznikov z zahtevo, da značilnosti mreže kot celote služijo razumevanju socialnega vedenja posameznika« (Iglič 1988: 3).

Orodje za analizo socialnih mrež je analiza socialnih omrežij, ki se za razliko od standardnega družboslovnega raziskovanja, ki delovanje posameznikov in družbene pojave pojasnjuje predvsem z demografskimi dejavniki, osredotoča na pojasnjevanje delovanja posameznikov z značilnostmi omrežij, v katerih delujejo in s položaji ki jih imajo znotraj njih (Wasserman in Faust 1998: 17–21).

V analizi omrežij poznamo dve osnovni vrsti socialnih omrežij.

1. Popolno omrežje sestavlja skupina enot (ponavadi so to posamezniki), med katerimi je definirana ena ali več relacij. Te relacije so lahko različnih vrst, kot naprimer evalvacija osebe (izraženo prijateljstvo, spoštovanje, ipd.), pretok materialnih in nematerialnih virov (izmenjavanje različnih oblik socialne opore, poslovne transakcije), pripadnost (obisk dogodka, članstvo v društvu), interakcija (pogovarjanje, pošiljanje sporočil), biološka relacija (sorodstvene povezave) in druge (Kogovšek in Ferligoj 2003: 130).

2. Egocentrično omrežje pa tvori posamezna enota (ponavadi imenovana ego) z eno ali več relacijami, definiranimi med njo in določenim številom drugih enot (imenovanih alterjev). V primeru osebnih omrežij nas ne zanimajo relacije med egi, ampak le relacije med posameznim egom in njegovimi alterji (Wasserman in Faust v Kogovšek in Ferligoj 2003: 130).

Predmet raziskave v moji nalogi so egocentrična omrežja neformalne in formalne opore starejših ljudi.

2.2 Socialna opora

Enega od najpomembnejših vidikov raziskovanja socialnih omrežij predstavlja povezava s širokim področjem socialne opore tako na področju mentalnega kot fizičnega zdravja in socialno intervencijskih programov, od družine do širše skupnosti ter delovnega mesta in šole (Hirsch v Kogovšek in Ferligoj 2003: 129; Hose v Kogovšek in Ferligoj 2003: 129; Gottlieb v Kogovšek in Ferligoj 2003: 129).

Na področju socialne opore lahko raziskujemo strukturo in način funkcioniranja omrežij podpore ljudi, kar pomeni, da lahko raziskujemo, na koga se ljudje oprejo ko so v stiski ali stresni situaciji, kje poiščejo oporo v primeru smrti bližnje osebe ali v primeru hujše bolezni in kakšne implikacije imajo ti dogodki na njihovo mentalno in fizično počutje. Z analizo omrežij socialne opore lahko ugotovljamo ne samo vir socialne opore, ampak tudi stopnjo zadovoljstva ljudi s prejeto socialno oporo. Namen analize socialnih omrežij je predvsem identifikacija rizičnih skupin in na podlagi identifikacije, načrtovanje programov socialne pomoči ogroženim skupinam. Raziskave so ponavadi zastavljene tako, da pokrivajo široko področje raziskovanja specifičnih skupin prebivalstva (starejši ljudje, mlade družine,...) (Kogovšek in drugi 2003).

Zgodnejše definicije socialne opore so poudarjale predvsem emocionalno razsežnost socialne opore, torej socialne opore kot občutka pripadnosti ter sprejemanja in skrbi s strani pomembnih drugih. Novejše opredelitve socialne opore (Burleson in drugi 1994) pa poudarjajo, da je socialna opora tudi interakcijski in komunikacijski proces med ljudmi (Kogovšek in drugi 2003: 184). Raziskovanje socialne opore je danes predvsem usmerjeno na široko področje odnosov, od integracije znotraj manjših skupnosti do vezi v širšem družbenem omrežju (Novak 2003: 99).

Smiselna je tudi opredelitev socialne opore kot kompleksnega koncepta višjega reda. Vaux tako socialno oporo deli na tri osnovne razsežnosti:

- vire socialne opore, ki predstavljajo del socialnega omrežja, kamor se posameznik obrača po pomoč in podporo;

- oblike socialne opore, ki so specifična dejanja opore posamezniku;
- posameznikova subjektivna zaznava oz. ocena virov in oblik socialne opore – z drugimi besedami pomeni oceno zadostnosti in kvalitete prejete opore.

Vaux (v Kogovšek in drugi 2003: 184) definira omrežje socialne opore kot manjši segment celotnega socialnega omrežja, kamor se posameznik lahko obrne in obrača po pomoč. Omrežje socialne opore naj bi imelo relativno stabilno velikost in sestavo, razen v obdobjih večjih življenjskih sprememb in prehodov (Wellman v Kogovšek in drugi 2003: 184). Eden takšnih prehodov je tudi tranzicija delovno aktivne populacije v pokoj (družbeno odvisno pozicijo), katero spremlja sprememba identitete in družbenega statusa.

Oblike socialne opore lahko uvrstimo v štiri večje skupine:

- instrumentalna (materialna) opora se nanaša na pomoč v materialnem smislu (posojanje denarja, orodja, pomoč pri hišnih opravilih, ipd.). Oporo lahko delimo na več podskupin: manjša in večja materialna opora, ter finančna opora;
- informacijska opora se nanaša na informacije, ki jih anketiranec potrebuje ob kakšni večji življenjski spremembi (ob selitvi, ipd.);
- emocionalna opora je pomoč v času večjih ali manjših življenjskih kriz (smrti bližnjega, ločitvi, problemih v družini ali na delovnem mestu, ipd.);
- druženje, ki predstavlja socialno oporo v smislu neformalnega občasnega druženja (izleti, obiskovanje družabnih dogodkov, ipd.).

Socialno oporo ponavadi delimo na neformalno in formalno oporo. Neformalno oporo nudijo predvsem družina in prijatelji, ki vsak po svoje predstavljajo pomemben vir za zadovoljitev ene ali več socialnih opor posameznika. Tukaj ne smemo pozabiti tudi drugih virov opore kot so sosede, sodelavci, ipd., ki v določenih primerih in ob odsotnosti drugih neformalnih virov, predstavljajo pomemben vir opore posameznika. Formalno oporo nudijo izvajalci določenih storitev (država, nevladne organizacije, zasebni ponudniki storitev), ki zapolnjujejo predvsem potrebe materialne (instrumentalne) opore.

2.3 Značilnosti omrežij socialne opore

Avtorji so v letih od nastanka te sociološke discipline definirali vrsto indikatorjev značilnosti omrežja socialne opore, ki so povezani s količino in kakovostjo socialne opore, ki jo posameznik dobiva od svojega socialnega omrežja. Indikatorje delimo v dve skupini oz. dve ravni analize (Jackson in drugi v Kogovšek in drugi 2003: 184):

- značilnosti vezi med posameznikom in člani njegovega opornega omrežja (stopnja intimne povezanosti, pogostost stikov, moč vezi, negativne vsebine, vzajemnost izmenjave in multipleksnost vlog ali vsebin);
- značilnosti omrežja socialne opore v celoti (gostota, sestava, homogenost ali razpršenost).

Velikost omrežja je po mnenju Igličeve (1988: 10) najenostavnejši koncept raznovrstnosti mreže. Velika omrežja naj bi imela vrsto prednosti v primerjavi z majhnimi omrežji. V velikih omrežjih je posameznega člana lažje prositi za pomoč, več je članov s specializiranimi »znanji«, dostop do informacij pa je lažji in raznovrstnejši (Kogovšek in drugi 2003: 184–185). Velikost omrežja izmerimo tako, da seštejemo vse osebe, ki jih je anketirani (ego) naštel pri vseh generatorjih imen¹. Vendar velikost omrežja ni nujno povezana z ustreznostjo socialne opore oz. je povezava šibka. Niti velikost celotnega omrežja, niti velikost njenega najintimnejšega dela ne odražata, koliko in kako kakovostno oporo posameznik dejansko dobiva oziroma jo kot tako zaznava (Sarason in Peirce v Hlebec in Kogovšek 2003: 115).

Tudi gostota omrežja v različnih situacijah nudenja socialne opore ne odigra vedno enako (pomembno) vlogo. Pokazalo se je, da je raznovrstnost informacij večja v manj gostih omrežjih, da so gosta omrežja bolj stresna v obdobjih velikih življenjskih sprememb in da je velika omrežja težje vzdrževati (Kogovšek in drugi 2003: 184–185).

¹ Generator imen je vprašanje, ki služi za pridobivanja imen članov (alterjev) omrežij anketiranca (ega).

Zelo pomembna značilnost omrežij je tudi sestava omrežja. Sestavo omrežja najpogosteje ugotavljamo z deležem sorodstvenih in nesorodstvenih vezi, oziroma bolj podrobno z deleži različnih relacij med egom in omrežjem njegovih alterjev (delež otrok, staršev, bratov/sester, drugih sorodnikov, prijateljev, sosedov, sodelavcev,...). Težava pa lahko nastopi v definiranju relacije, s katero je ego povezan z alterjem. Ker v egocentričnih omrežjih sestavo omrežja merimo tako, da vsak anketiranec sam pove v kakšni relaciji je s posameznim alterjem, lahko pride do težave različnih interpretacij določenih odnosov. Empirične študije kažejo na spremembe v sestavi omrežja v različnih življenjskih obdobjih (Vaux v Kogovšek in drugi 2003: 187; Fischer v Kogovšek in drugi 2003: 187; Iglíč v Kogovšek in drugi 2003: 187; Ishii-Kuntz in Seccombe v Kogovšek in drugi 2003: 187; van der Poel v Kogovšek in drugi 2003: 187; Wellman v Kogovšek in drugi 2003: 187). Omrežje ljudi, na katere se oseba obrne v primeru različnih težav, odločitev, opravil, se skozi njeno življenje lahko spreminja (Kogovšek in drugi 2003: 187).

Veliko raziskav (Wellman in Wortley v Kogovšek in drugi 2003: 117 pa tudi ugotavlja, da obstaja določena stopnja »specializacije« članov omrežja glede na vrsto socialne opore. Vrsta socialne opore je bolj kot od značilnosti članov omrežja samih, odvisna od značilnosti (predvsem kakovosti) odnosa (Hlebec in Kogovšek 2003: 117). Ena od strukturnih lastnosti omrežja, ki jih merimo, je tudi moč vezi med egom in njegovi alterji. Po Granovettru (v Kogovšek 2001: 30) je moč vezi »domnevno« kombinacija količine časa, emocionalne intenzivnosti, intimnosti (vzajemne skupnosti) in recipročnih uslug, ki označujejo vez. V empirični raziskavi pa sta Marsden in Campbellova ugotovila (v Kogovšek 2001: 30), da je najboljši indikator moči vezi občutek bližine.

3. DEJAVNIKI SPREMEMB OMREŽIJ SOCIALNE OPORE STAREJŠIH OSEB V (POST)MODERNI DRUŽBI

V tem poglavju se bom dotaknil glavnih dejavnikov sprememb v omrežjih socialne opore v (post)modernej družbi, z namenom, da ugotovim ali te (post)moderne spremembe vplivajo na razmerje med formalno in neformalno oporo starejših ljudi, in če (bodo), na kakšen način.

3.1 Tradicionalna vs. (post)moderna družba

Človek je po svojem bistvu družbeno bitje. »Od spočetka do smrti je človeku nujno potrebna vpletenost v bolj površinska razmerja z mnogimi ljudmi, prav tako pa globoka povezanost z nekaj ljudmi v osebnih medčloveških odnosih« (Ramovš 1995: 58).

Medčloveška razmerja in odnosi so socialna mreža, ki človeku po Ramovšu (1995):

- pomaga, da uspeva, zadovoljuje svoje potrebe, ustvarja in napreduje;
- postavlja v življenju pravila igre za družbeno sožitje;
- preseje njegovo vedenje in ravnanje v družbeno sprejemljive in nesprejemljive vloge;
- nudi varstvo pred pomanjkanjem in nevarnostmi, čeprav mu s svojimi omejitvami povzroča tudi nevšečnosti;
- v trenutku njegove težave pomaga in nudi oporo.

Eno najpomembnejših področij, ki vplivajo na izkušnjo v starosti, predstavljajo omrežja socialne opore. Socialne mreže ljudi imajo dinamično strukturo in se tekom življenjskih ciklov spreminjajo. Razpoložljivost in kakovost družinskih, ter širših družbenih povezav (odnosov), sta zelo pomembna dejavnika, ki vplivata na kvalitetno preživljanje starosti, hkrati pa predstavljata zelo pomemben vir (opore), na katerega se posameznik opre pri izpolnjevanju izzivov in premagovanju težav, ki jih prinaša starost (Victor 2003: 188). Podobno menita tudi Rowe in Kahn, ki sta mnenja, da je vključenost v različne družbene skupine predpogoj za »uspešno staranje« (Rowe in Kahn 1997).

Preučevanje omrežij socialne opore je predvsem odgovor na prenehanje enovite tradicionalne družbe in na nastop kompleksnih modernih in postmodernih družb. V tradicionalni družbi smo lahko sledili celoti, če smo poznali le en njegov del. Sodobna kompleksna družba pa je sestavljena iz številnih fragmentov z različnimi vrednotnimi usmeritvami, načinom življenja in stališči, med katere je človek vpet (Pollock v Ramovš 2003: 190), zato lahko človeku in skupini pomagamo tako, da preučujemo posamezne vidike opore socialnih mrež.

V sodobni družbi so pomembne predvsem relacije, ki ljudi povezujejo med sabo v socialne mreže in lastnosti teh povezav. Tradicionalne socialne mreže so predstavljale predvsem boj za preživetje (skupno imetje, medsebojna odvisnost, norme in običaji tradicije, avtoriteta in moč). Danes povezuje ljudi v sodobno postmoderno socialno mrežo predvsem dvoje: samostojnost in sodelovanje (Ramovš 2003: 190).

Sodobni človek se v sodobne socialne mreže vključuje kar se da svobodno, kar pomeni, da svobodno v njih vstopa in izstopa, zato je bistvena značilnost sodobne socialne mreže decentraliziranost. Druga značilnost sodobnih socialnih mrež pa je komunikacija, oz. kako uspešno določen posameznik vstopa v relacije z drugimi znotraj posamezne mreže in kakšno pogajalsko moč si znotraj njih ustvari. Ključen pomen v postmoderne družbi ima informacija, s katero posameznik pridobiva moč znotraj omrežja. V sodobni socialni mreži je pretok informacij možen v vse smeri, vse pomembne informacije, pa so dostopne v vsaki točki socialne mreže (Ramovš 2003: 192).

V današnji zahodni družbi je vrednotna usmeritev ljudi zelo raznolika. V ospredju so človekova samostojnost, želja po telesnem zdravju in lepoti ter kakovostnem sožitju v mikro socialnem okolju lastne družine in porabniška miselnost. V proučevanju omrežij socialne opore je pomembno, da zaznamo trende (post)moderne časa, ki bodo pomembno vplivali (oz. že vplivajo) na način življenja starejših ljudi in njihovo povezanost v socialne mreže. Jerome je definiriral pet ključnih dejavnikov, ki so vplivali na spremenjene odnose med starejšimi posamezniki in njihovo družino v (post)moderne

družbi, kombinacija vseh dejavnikov pa je vplivala na način, na katerega starejše osebe doživljajo starost (Jerome v Victor 2003: 189):

1. Demografske spremembe so z daljšanjem življenjske dobe in manjšanjem družin, počasi vplivale na povečevanje »razdalj« med generacijami, ter spremenjeno družinsko strukturo. Rezultat je družina, ki lahko obsega štiri ali pet generacij, in premore nove, do pred pol stoletja, nepoznane družbene vloge (npr. praded ali celo prapraded).
2. Spremembe v zaposlovanju in postopna enakopravnost žensk je pomenila spremenjeno vlogo ženske v družini. Posledično so se spremenile tudi vloge ostalih družinskih članov, za katere je značilno, da se izoblikujejo v »pogajalskem« procesu znotraj družine.
3. Zakonske spremembe na področju razvez zakonskih parov so vplivale na spremenjeno strukturo in sestavo družin ter nastanek »kombiniranih« družin. Z ločitvami in s ponovnimi porokami pa je močno oteženo preučevanje omrežij socialne opore, saj je s pojavom »kombiniranih« družin narasla kompleksnost odnosov med njihovimi člani.
4. S spremenjeno strukturo družin in z novimi vlogami družinskih članov se je spremenila tudi ideologija skrbi za starejše.
5. Naraščujoča ekonomska blaginja predvsem starejših oseb je pripeljala do rahljanja ekonomskih vezi znotraj družin. V trenutnih Zahodnih družbah starejše osebe niso več neposredno ekonomsko odvisne od svojih družin (predvsem otrok), lahko bi celo rekli, da se »finančna pomoč« nemalokrat giblje v nasprotno smer (od starejših ljudi k otrokom).

3.2 (Post)moderne spremembe omrežij neformalne socialne opore

Eno od področij omrežij socialne opore, kjer se kaže potreba po natančnejšem raziskovalnem pristopu v prihodnosti, je zakonska zveza. Raziskovalci bodo v prihodnosti morali razlikovati med prvo in nadaljnimi zakonskimi zvezami ter zvezami med homoseksualnimi in heteroseksualnimi pari, če bodo hoteli najti razloge, ki vodijo

posameznike v ponovni zakon (ločitev, vdovstvo, spolna usmerjenost,...) in razviti bolj izpopolnjeno tipologijo zakonskih in nezakonskih zvez (Victor 2003: 207). Zelo verjetno bodo naslednje generacije starejših oseb vstopile v tretje življenjsko obdobje z veliko bolj zapleteno preteklostjo intimnih odnosov, katerih razlogi ležijo v večjem številu razvez, ponovnih porok in novih oblikah zakonskih skupnosti (istospolne skupnosti,...). Zapletenost povezav med družinskimi člani, ki so bili posledica velikih družin, bo najverjetneje zamenjala zapletenost odnosov med člani »kombiniranih« družin in novo nastalimi vlogami, ki se bodo izoblikovale v pogajalskih procesih znotraj družine.

Do sprememb bo verjetno prišlo tudi med povezanostjo staršev in njihovih otrok. Vez med starši in njihovimi otroci je najmočnejša vez, poleg tega pa predstavlja najpomembnejši vir socialne opore starejših ljudi (McGlone 2000). Večina današnje živeče generacije starejših ljudi ima vsaj enega otroka. Tisti, ki nimajo nobenih otrok, imajo zato manjše možnosti povezovanja znotraj družinskih omrežij, manjka pa jim tudi ključni vir socialne opore v starosti. Napovedi raziskovalcev za prihodnje generacije starejših ljudi kažejo tri trende: povprečna velikost družine se bo še naprej manjšala, naraščalo bo število starejših ljudi, ki bodo imeli pravnike, kar bo imelo zanimive posledice na odnose med vnuki in pravniki (še posebej če bodo iz različnih zakonskih zvez), z nadaljevanjem trenda pa bo naraščalo tudi število starejših ljudi, ki ne bodo imeli otrok (Victor 2003: 210).

Velik vpliv na kakovostno preživljanje starosti ima razpoložljivost članov omrežja socialne opore starejših. Razumevanje stikov med družinskimi člani se je prav tako drastično spremenilo od začetka klasičnih raziskav, katerih začetnik je bil Peter Townsend in njegovi sodelavci (Gilleard in Higgs 2000). Razvoj stikov oz. kontaktov med družinskimi člani in tudi drugimi člani omrežja je z dostopnostjo telefonov in računalniške opreme, ki omogočata geografsko dislocirano komunikacijo, dobil povsem novo dimenzijo. Če je danes najbolj pogosta oblika stikov, še posebno za starejšo populacijo, osebni kontakt, pa tega za naslednje generacije ne moremo več trditi. Elektronska pošta, spletno dopisovanje, videokonference in druge oblike računalniško

posredovane komunikacije bodo verjetno že s prihodnjo generacijo starejših ljudi imele velik vpliv na preoblikovanje omrežij socialne opore.

V omrežjih socialne opore imajo poleg družinskih članov najpomembnejšo funkcijo prijatelji. Ti so pomembni za vse starostne skupine, čeprav za sedanje generacije velja, da se njihov vpliv s starostjo manjša. Posebej dolgotrajno prijateljstvo lahko zagotavlja pomembno oporo skozi več obdobj življenja (od adolescence do upokojitve). Phillipson (2001) je opozoril na pomen prijateljskih in drugih nesorodniških omrežij za starejše ljudi, še posebej za urbane pare iz srednjega razreda. Po drugi strani so ugotovitve Jeroma (1993) privedle do sklepov, da so prijateljska omrežja zelo pomembna za starejše ženske. Ti podatki predstavljajo pomemben argument avtorjema Pahlu in Spencerju (2000), ki pravita, da lahko v določenih okoliščinah prijatelji postanejo nekakšna »družina po izbiri«, kar bo še posebej verjetno s prihodnjimi generacijami starejših ljudi, ki bodo imele manjša družinska omrežja, veliko jih bo tudi na stara leta samskih oziroma sploh ne bodo imeli otrok. Phillipson (2001) je z empirično raziskavo ugotovil, da imajo omrežja starejših ljudi brez otrok v povprečju 39% prijateljev, medtem ko ta delež pri tistih, ki imajo otroke, znaša samo 20%.

3.3 Formalna opora starejših ljudi – možnost za vse ali privilegij bogatih

V (post)moderni družbi zaradi daljše življenjske dobe in s tem močno podaljšane samostojnosti in vitalnosti, zelo malo starejših ljudi v tretjem življenjskem obdobju potrebuje formalno materialno oporo. To pa pomeni, da so potencialni »uporabniki« formalne pomoči v veliki večini šele starejši ljudje v četrtem življenjskem obdobju (osebe starejše od 75 let).

Obstajata dva pomembna modela povezave med formalno in neformalno oporo. Prvi model pravi, da je neformalna pomoč družine in ostalih članov opornega omrežja umaknjena takoj, ko člani opornega omrežja zaznajo, da obstaja možnost formalne opore s strani institucij in prostovoljnih organizacij (Green 1983). Javne institucije temu modelu namenjajo posebno skrb, saj se mnogo držav že zaveda problema, ki ga prinašajo spremembe v demografski strukturi prebivalstva in enakovredna participacija žensk v

delovni sili (Noekler in Bass v Stoller 1989: 37). Drugi model pa zagovarja tezo, da osebe, ki so večji prejemniki formalne opore, prejemajo tudi več neformalne opore (Noekler in Bass v Stoller 1989: 38; Brody v Stoller 1989: 38). Večina raziskovalcev, ki zagovarja ta model, je ugotovilo, da je delež starejših ljudi, ki še živijo v neki družbeni skupnosti in uporabljajo formalno oporo, dokaj majhen (Branch in Jette 1983; McAuley in Arling 1984; Stoller in Earl 1983). Ta model se sklada z najpogostejšo razlago raziskovalcev omrežij socialne opore, ki menijo, da so formalne usluge izhod v sili, ko so izčrpani že vsi viri neformalne opore.

Na tip in količino pomoči oskrbovalca vpliva več dejavnikov neformalnega omrežja. Fischer (1984) pravi, da je odsotnost partnerja v omrežju opore ključni dejavnik, ki sproži iskanje formalne pomoči. V odsotnosti partnerja so ponavadi starejše hčere tiste, ki zavzamejo najpomembnejšo vlogo v neformalnem omrežju opore (Brody v Stoller 1989; Kivett v Stoller 1989). V primerjavi z ostalimi člani omrežja, starejše hčere starejših ljudi zagotavljajo najširši spekter socialne opore (Horowitz v Stoller 1989: 38). Pomemben podatek je tudi, da neformalna pomoč večinoma sloni na samo eni osebi (Auring in McAuley v Stoller 1989: 39).

Čeprav se člani neformalnega omrežja, še posebej to velja za starejše hčere, trudijo zadovoljiti vse potrebe svojih staršev, pa imajo v (post)modernejši družbi čedalje več drugih vlog, ki od njih zahtevajo odgovornost. Že Brody (1985) je izpostavil, da se morajo ženske poleg oskrbe svojih staršev soočati še z veliko drugimi vlogami, kot so: mati, babica, žena, uslužbenka, itd. Formalna pomoč torej starejšim osebam ne pomaga samo dlje ostati v svoji domači skupnosti, ampak tudi razbremeni, velikokrat preobremenjena neformalna omrežja. Eden glavnih razlogov neuporabe formalne pomoči je velikokrat cena storitev, zato je v veliko primerih dostopna samo starejšim osebam z nadpovprečnimi dohodki. Po drugi strani pa je možen tudi odpor do formalnih storitev zaradi občutka finančne in še posebej socialne »ranljivosti«, ki ponazarja tesnobo starejših ob vstopu v zadnje življenjsko obdobje (Hoyman in Lustbader v Stoller 1989: 49).

Formalno pomoč moramo smatrati predvsem kot pomoč v smislu razbremenitve dajalca opore, kateri se lahko nato specializira za naloge, ki jih starejša oseba najbolj potrebuje (Hooyman in Lustbader v Stoller 1989: 50). Za primer: hčerka, ki je prej večino časa porabila za osebno nego svojih ostarelih staršev, se lahko ob pomoči formalne opore posveti izključno emocionalni opori. V spremenjenih družbenih razmerah ko ženskam, ki so najpogosteje oskrbovalke starejših, zmanjkuje prostega časa, bo formalna opora za zadostitev rutinskih vsakodnevnih aktivnostih najverjetneje predstavljala v prihodnosti pomembne vir opore starejših oseb.

3.4 Medgeneracijsko sodelovanje in proces individualizacije

»Stari ljudje postajajo vedno večja skupina manjšine, to pa se odraža v spremembah na makro in mikro družbeni ravni. Na makro družbeni ravni se spreminja razmerje med t.i. aktivno in vzdrževano kategorijo prebivalstva, na mikro družbeni ravni pa opazamo spremembe v odnosih med generacijami. Medgeneracijska mreža spreminja smer povezanosti iz horizontalne v vertikalno povezanost« (Hojnik-Zupanc 1997: 50). Pri tem gre za proces, na katerega vplivajo različni družbeno-razvojni dejavniki. Bengtson in Black (v Hojnik-Zupanc 1997: 55) ugotavljata, da se odnosi med generacijami spreminjajo z interakcijo osamosvajanja posameznika (procesom individualizacije) in družbeno kulturnimi spremembami. Vsaka generacija sicer ohranja vrednote svojega časa, vendar se razlike med generacijami manjšajo, kar lahko ima za posledico starostno nedoločljivost različnih družbenih vlog (posameznik lahko pripada družini s štirimi generacijami). Lahko bi rekli, da smo priča nastajanju novih oblik razširjene družinske mreže, ki niso starostno, generacijsko in prostorsko določljive (vedno več je enostarševskih družin, »kombiniranih« družin, »sorodnikov« izven družinskih okvirov kot so posvojenci, itd).

Poleg manjšanja razlik med generacijami smo v (post)modernejši družbi priča še enemu fenomenu. Družinsko integracijo vedno bolj zamenjuje individualna socializacija. Individualizacija osebne zgodovine vodi do večje različnosti znotraj družine in posledično do različnih načinov preživljanja starosti. Če še na vrhuncu industrijske dobe

prevladuje preživljanje starosti v razširjeni družini, so na prehodu v postmoderno družbo oblike bivanja v starosti vedno bolj raznolike (Hojnik-Zupanc 1997: 56). Acetto (v Hojnik-Zupanc 1987) je pokazal, da se je večje zadovoljstvo z življenjem pokazalo pri tistih starejših osebah, ki ne živijo skupaj z otroki v istem gospodinjstvu, vendar prostorsko dovolj blizu, da imajo vsakodnevne kontakte. Z novimi oblikami informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) se večajo tudi možnosti oddaljene komunikacije v prostoru, to pa pomeni, da bo posameznika v prihodnosti veliko težje opredeliti na okolje v katerem živi.

Uravnovešeno staranje v (post)modernej dobi je potemtakem predvsem rezultat individualne seznanjenosti starejše osebe z njegovimi lastnimi zmožnostmi in optimalno usmerjenostjo v dejavnosti, ki so potrebne za kakovostno življenje, ter senzibilnosti sistema, ki se odlikava v raznolikosti in obsegu razpoložljivih možnosti za starejše ljudi. Tako pridemo do dveh plati individualizacije: posameznik ima na voljo vedno več možnosti za izbiro, vendar pa se predenj postavljajo tudi nove zahteve in omejitve (Hojnik-Zupanc 1997: 56).

Kljub večji seznanjenosti starejših ljudi z možnostmi, ki jih prinaša starost, pa ob misli na starost večina ljudi še vedno prepogosto pomisli samo na negativno plat, ki jo starost prinaša, s tem pa pripomorejo h grajenju in vzdrževanju stereotipov v starosti. Čedalje večja manjšina starejših oseb, ki je materialno samostojna, časovno in komunikacijsko neodvisna in te attribute priznava kot pridobitev življenja po upokojitvi, pa večinoma ostaja spregledana (Hojnik-Zupanc 1997: 50). Podobno se dogaja tudi na institucionalni ravni. Velika večina držav (delno so izjema Skandinavske) odriva starost in vse, kar je z njo povezano, v področje zasebnosti ter družine in sorodstva, kjer ima država malo kompetenc in še manj odgovornosti (Renner 1997: 25).

Z večanjem števila starejših oseb, pa se ne bo nujno povečala tudi njihova moč za zastopanje kolektivnih interesov. Rennerjeva (1997: 45) pravi, da z naraščanjem deleža stare populacije postaja očitnejša tudi njena heterogenost – naraščajoča globalizacija starosti poteka hkrati z individualizacijo življenjskih potekov. Posebnost in novost nove

globalizacije starosti je v tem, da poteka razmeroma hitro, da tako rekoč prehiteva. Posledica je, da večina starih ljudi svojega mesta v družbi ne najde, ker ga (še) nima, kot tudi ni relevantnih modelov vlog, ker še niso izoblikovani (Rener 1997: 45).

3.5 Pomen izobraževanja v starosti

Poleg številnih antropoloških, andragoških in socioloških raziskav tudi medicinske raziskave potrjujejo pozitiven vpliv izobraževanja v starosti na zdravje, socialno dejavnost starejše osebe in njene možnosti pridobivanja ter ohranjanja moči in vpliva (Glendening v Kump in Krašovec 2005: 243; Cusack in Thompson v Kump in Krašovec 2005: 243; Cusack v Kump in Krašovec 2005: 243).

»Izobrazba je tisti del osebnosti, ki ga posameznik v življenju samostojno oblikuje in je pomemben dejavnik v procesu individualizacije« (Hojnik-Zupanc 1997: 51). Bolj izobražen človek lahko bolj samostojno oblikuje svoje življenjske odločitve². Jezernik (v Hojnik-Zupanc 1997: 51) je ugotovil, da se bolj izobraženi upokojenci v večji meri pripravijo na upokožitev že takrat, ko so zaposleni, kot pa manj izobraženi upokojenci. Izobrazba je po eni strani dejavnik, ki vpliva na boljšo družbeno integracijo starejših ljudi, prav tako pa vpliva na večjo dovzetnost za informacije o dejavnem in aktivnem načinu življenja za ohranjanje duševnega in telesnega zdravja ter ravnovesja (Hojnik 1997).

Po podatkih Hojnik-Zupanc (1997) je v Sloveniji okolje postalo bolj dovzeto za potrebe starejših ljudi. Starejši ljudje so tako čedalje bolje seznanjeni z dejavnim in aktivnim načinom življenja. Še vedno pa je pomanjkljivo ustvarjanje možnosti za dejavno integracijo v starosti: neizkoriščena je možnost za normativno delno upokožitev, neraziskani so mobilizacijski motivi pri upokojencih za aktivno preživljanje prostega časa zunaj družinskega okvira, delno so neurejene tudi organizacijske oblike za plačano in prostovoljno delo po upokožitvi in zakonska regulativa na tem področju (Hojnik-Zupanc 1997: 52). Izobraževalna politika starejših v Sloveniji je osredotočena v glavnem na prostočasne dejavnosti ter na pomoč starejšim osebam, ki jo včasih podpira izobraževanje. Ker gre pri izobraževanju starejših oseb bolj za osebne in socialne cilje, ter manj za kognitivno – poklicne cilje, bi bila za razvoj različnih vrst

² Živkovič (v Hojnik-Zupanc 1997: 51) je ugotovil, da se potreba po dejavnem življenju stopnjuje z izobrazbo in se ohranja vse do pozne starosti.

izobraževalnih dejavnosti potrebna jasnejša strategija z dejanskim posluhom tudi za potrebe starejših ljudi. Tako v Sloveniji še danes nimamo omrežja ustanov, ki bi načrtno izvajale predupokojitvene programe in posameznike pripravljale na upokožitev (Kump in Krašovec 2005: 248). V svetu pa se uveljavljajo različne alternativne oblike izobraževanja. Primer takšnih izobraževanj so medgeneracijski programi, ki dopolnjujejo različne oblike skupnostnega izobraževanja in prostovoljnega dela, ki zmanjšujejo socialno izključenost starejših odraslih (Kump in Krašovec 2005: 248).

Delež starejših oseb (60 in več), ki se v zahodnoevropskih državah udeležujejo organiziranega izobraževanja, je relativno majhen. Rezultati nekaterih raziskav kažejo, da so starejši udeleženci izobraževanja v glavnem predstavniki višjega sloja in tisti, ki že imajo doseženo višjo ali visoko stopnjo izobrazbe (Argyle v Kump in Krašovec 2005: 244). Izobraževanje v starosti je zelo odvisno tudi od posameznikovega izobraževanja skozi celoten življenjski cikel (Erikson v Kump in Krašovec 2005; Sugerman in Woolfe v Kump in Krašovec 2005; Glendenning v Kump in Krašovec 2005).

Izobraževalna gerontologija poudarja, da bi bilo potrebno razmisliti o možnostih, ki jih nudi izobraževanje za vzpostavljanje socialnih omrežij starejših ljudi ter možnosti za dejavnejšo integracijo starejših v njihovo okolje. Z izobraževanjem bi se krepilo število virov socialne opore, hkrati pa bi izobraževanje spodbujalo vse štiri razsežnosti socialne opore, saj starejšim omogoča druženje, emocionalno oporo ter instrumentalno in informacijsko oporo (Kump in Krašovec 2005: 256). Izredno pomembno je tudi spreminjanje vrednot javnosti, pri čemer naj bi vsakega človeka sprejemali kot individuuma, ne pa kot člana neke starostne skupine. V družbi naj bi premikali težišče od starostno diferencirane k starostno integrirani družbi in hkrati opozarjali, da si bodo morali starejši odrasli primeren socialni položaj izboriti sami (Kump in Krašovec 2005: 257). Vloga izobraževanja starejših bi morala biti predvsem osredotočena na spreminjanje odnosa celotne družbe, pri čemer pa je zelo pomembno, da se zavedamo, da so starejši odrasli sami izvor in gonilo vsebinskega in izvedbenega načrta izobraževalnih dejavnosti (Kump in Krašovec 2005: 257).

3.6 Upokojitev v (post)moderni družbi

Eno od ključnih pozicij znotraj socialne gerontologije že od nastanka discipline zavzema upokojitev. Za večino ljudi predstavlja upokojitev mejnik oz. prehod v tretje življenjsko obdobje. Upokojitev ni samo formalna tranzicija iz enega v drugo življenjsko obdobje, ampak predstavlja tudi subjektivni razvoj in družbeno-psihološko transformacijo, ki je povezano tako s psihičnom kot s fizičnim počutjem človeka (Moen 2001).

Vprašanje, ki se zadnje čase pojavlja, je: kako so nedavne družbene spremembe v dojemanju starosti vplivale na prehod iz dela v upokojitev. Da bi bolje razumeli današnjo situacijo v procesu upokojitve, je smiselno pogledati, kako so na upokojitev gledale funkcionalistične in strukturalistične teorije.

Funkcionalistični pristop je predvideval, da gredo posamezniki v pokoj skozi fazo »netravmatičnega« prilagajanja, ki predstavlja postopno umikanje iz normativnih funkcij družbenih institucij in družbe. Za Cummingovo je upokojitev samo del širšega procesa, »umikanja« iz družbe in družbenih aktivnosti (Cumming in ostali v Gilleard in Higgs 2000). Starost in doba po upokojitvi je bila torej zaznamovana s postopnim, a nujnim zatonom vseh oblik družbene identitete. Funkcionalizem in kasnejše teorije, ki so izhajale iz funkcionalizma, so sicer pomembno prispevale številnim gerontološkim dognanjem na področju družbenega prilagajanja v starosti in na področju sprememb družbenih vlog v starosti, vendar so na posameznika skoraj vedno gledale kot na pasivnega družbenega akterja oziroma kulturnega odvisnika (Aroni in Minchello v Victor 2005). Strukturalistični teoretiki pa so videli upokojitev kot način, s katerim se posameznike umakne iz pomembnih in produktivnih vlog v skupnosti, v pozicijo ekonomske odvisnosti od države (Townsend v Gilleard in Higgs 2000). Tako funkcionalistična kot tudi strukturalistična teorija sta torej videli upokojitev kot ključni element v prehodu k družbeno manj zaželjeni identiteti. Funkcionalistična teorija je predvidevala, da tranzicija iz dela v pokoj »pristaja« starim ljudem, medtem ko so strukturalisti bili mnenja, da jih tranzicija postavi v neenakopraven in nekonkurenčen položaj.

Družbene spremembe, do katerih je prišlo v zadnjih dveh desetletjih, so dokazale, da je upokojitev postala čedalje manj jasen in pomenski proces. Izguba jasne definicije in pomena upokojitve gre na račun večih kazalcev. Starost, pri kateri se ljudje odločijo za odhod v pokoj, ni več fiksno določena, obstajajo pa tudi možnosti honorarnega dela, ki ljudem omogočajo podaljšano vključenost v delovno aktivno populacijo. Do sprememb je prišlo tudi pri statusu, ki si ga ljudje pripišejo pri »selitvi« iz dela v pokoj, drugačna pa je tudi narava in stopnja ekonomske tranzicije pri upokojitvi (Guillemard in Gunsteren v Gilleard in Higgs 2000: 32). Pri veliko nedavno upokojenih oseb se nadaljuje ali celo poveča vpliv potrošništva na oblikovanje identitete, kar ni bilo omogočeno prejšnjim generacijam upokojencev. Ljudje, ki se sedaj upokojujejo, imajo možnost dostopa do materialne kulture, ki je obsežnejša in raznovrstnejša kot v preteklosti. Skozi udeležbo v potrošništvu in z vedno večjim dostopom do družbenega kapitala, je upokojencem omogočeno nadaljnje samo-izražanje in oblikovanje samo-identitete.

Če vzamemo za primer primerjalno študijo dohodka britanskih gospodinjstev v letih 1968-1998 je ta pokazala, da se je finančna situacija gospodinjstev upokojenih oseb v primerjavi z ostalimi segmenti delovno aktivne populacije močno izboljšala.

Vendar zaradi čedalje bolj neenakomernega dostopa do materialnih in družbenih virov tretje življenjsko obdobje ne zaznamuje homogenost ali kapaciteta zastopanja kolektivnih interesov skupine. Upokojitev je čedalje bolj zaznamovana s fragmentacijo in heterogenostjo tretje starostne skupine na družbenem, ekonomskem in fizičnem področju.

3.6.1 Upokojitev in spol v (post) moderni družbi

Veliko časa je veljalo, da je proces upokojitve »neproblematičen« za ženske, saj naj bi bil primarni vir za oblikovanje in vzdrževanje njihove identitete vloga žene, matere in gospodinje. Drastična redukcija razlik v zaposlovanju med spoloma v zadnjih tridesetih letih in manjšanje razlik v finančnih prihodkih med spoloma, pa je posledično vodilo k izboljšanju ekonomske varnosti (stabilnosti) starejših žensk v 21. stoletju in hkrati do redefinicije njihovih vlog (Johnson in drugi v Gilleard in Higgs 2000).

Problem zgodnjih študij o upokojitvi je bil, da so se osredotočale skoraj izključno na moško upokojitev. Izkušnje žensk so bile praktično v celoti spregledane, prav tako pa zgodnejše raziskave niso upoštevale, da upokojitev enega izmed partnerjev pomeni spremembo tudi za drugega partnerja. Z enakopravno participacijo žensk na področju dela pa so razprave in študije proces upokojitve začele smatrati kot »partnerski proces« (Henretta in drugi 1993; Szinovacz in drugi 1992). Večina partnerjev se namreč ne upokoji istočasno, zaradi česar smo priča različnim statusom znotraj gospodinjstva. Posamezniki se za upokojitev pogosto odločijo tudi na podlagi mnenja in načrtovanja svojega partnerja ali celo zaradi njihovega zdravstvenega položaja oz. drugega vzroka. Posamezniki se upokojijo tudi zaradi spremenjenih vlog znotraj socialnih mrež, npr.: oseba postane dedek oz. babica. Sprememba statusa posameznika ima torej posledice tudi za drugega partnerja in pomeni določeno mero prilagajanja novonastalim spremembam (Kim & Moen 2001). Močna emocionalna podpora partnerja lahko npr. drugemu predstavlja ključno pomoč pri upokojitvi in zamenjavi družbenega statusa.

Zaradi različne zaposlitvene zgodovine ter življenjskih preferenc in izkušenj, ženske sprejmejo upokojitev in spremembo statusa drugače kot moški (Kim in Moen 2001). Nekatere raziskave so ugotovile, da ženske težje sprejmejo upokojitev in da je le-ta pri ženskah bolj pogosto povezana z depresijo in osamljenostjo kot pri moških (Atchley v Kim in Moen 2001; Streib in Schneider v Kim in Moen 2001). V nasprotju z ženskami, moški lažje sprejmejo upokojitev in bolje sprejmejo manj stresa ter več prostega časa, a

je longitudinalna študija tudi pokazala, da kažejo moški, ki so v pokoju dalj časa, v primerjavi s pravkar upokojenimi, več simptomov depresije (Kim in Moen 2001).

4. SOCIALNA OMREŽJA STAREJŠIH OSEB IN (TRENUTNO) RAZMERJE MED FORMALNO IN NEFORMALNO OPORO

4.1 Značilnosti omrežij socialne opore starejših oseb

Po mnenju nekaterih avtorjev so socialna omrežja starejših ljudi specifična in se pomembno razlikujejo od omrežij drugih (starostnih skupin) oseb. Glavni razlog za to je po mnenju nekaterih avtorjev (Cumming in Henry v Kogovšek in drugi 2003: 187) postopen umik starejših ljudi od članov svojega socialnega omrežja v »fazo« družbene izoliranosti. Novejša dognanja temu pogledu niso naklonjena, saj so raziskave dokazale (Cartenesen v Kogovšek in drugi 2003), da lahko socialna omrežja starejših, sicer z določenimi spremembami v sestavi, ostanejo aktivna še v relativno pozni starosti. Avtorja Gilleard in Higgs sta prepričana, da priložnost za starejše ljudi predstavlja podaljšana vključenost v potrošnjo in naraščajoče možnosti za oblikovanje življenjskih stilov tudi v starosti.

Na strukturo omrežij, poleg družbenih norm, vpliva tudi sestava družbenega okolja, potomci, zgodovina izmenjav, itd. To je po Krausu (v Kogovšek in drugi 2003) v skladu s pojmom starostne raznovrstnosti, ki pravi, da razlike med starejšimi ljudmi na številnih življenjskih področjih postajajo s staranjem vse bolj izražene (Kogovšek in drugi 2003: 187). Ker med starejšimi osebami obstajajo specifične individualne razlike v sestavi njihovih omrežij socialne opore, na kar so že nakazale omenjene raziskave, bodo njihova omrežja v prihodnosti vsekakor deležna še poglobljenega raziskovanja.

V Sloveniji imajo starejše osebe zelo dobro razvita omrežja neformalne opore, saj v tej starostni skupini prevladuje družinski oz. sorodniški tip omrežja socialne opore. Po drugi strani pa to nakazuje na (pre)obremenjenost nekaterih virov opore, še posebej starejših žensk, ko v primeru naraščajočih potreb po oskrbi starejših ljudi lahko pride do preobremenjosti in posledično do potreb po dodatni formalni opori (Wenger in Rener v Hlebec in drugi 2003). Hlebčeva (2003) pravi, da je razvoj formalnih virov opore potreben predvsem v mestnih okoljih. Potrebna je tudi učinkovita in odzivna mreža

ponudbe formalne opore, ki bi vsaj na trenutke razbremenila velikokrat preobremenjene vire neformalne opore.

4.2 Raziskave o socialnih omrežjih starejših ljudi

V zadnjem času se vse več raziskav osredotoča na raziskovanje socialnih omrežij starejših ljudi, saj se raziskovalci zelo dobro zavedajo hitrega staranja zahodnega prebivalstva in težav oziroma izzivov, ki jih te družbene spremembe prinašajo. V ta namen sem pogledal rezultate preteklih raziskav o omrežjih socialne opore starejših ljudi, ki so mi pomagali pri postavitvi raziskovalnih vprašanj v empiričnem delu naloge.

Številne tuje in domače raziskave (Hoymann 1983; Shuval in drugi 1982; Townsend 1963; Kogovšek in Hlebec 2000; Kogovšek in Hlebec 2002). so pokazale, da se velikost omrežja manjša s starostjo anketirancev. House in Kahn (v Antonucci in Akiyama 1995: 360) ugotovita, da imajo starejši ljudje v svojih omrežjih v povprečju od 5 do 10 alterjev. Omrežje starejših oseb se manjša skoraj izključno zaradi smrti. Z vidika načrtovanja programov za pomoč starejšim osebam, pa je še posebej pomemben delež oseb brez opore na posameznem področju, ki nam pove, kakšen delež oseb je socialno in materialno ogroženih.

Različne ameriške raziskave so pokazale, da imajo ženske večja omrežja socialne opore kot moški (Antonucci v Stevens in Westerhof 2006: 923). Ne samo, da imajo ženske v svojem omrežju več članov družine in prijateljev, imajo tudi pogostejše stike z ostalimi člani omrežja, ter v povprečju nudijo oz. sprejemajo večjo količino pomoči kot moški (Antonucci in Akiyama v Stevens in Westerhof 2006: 923). To je predvsem posledica močnejših medgeneracijskih vezi in večjega družbenega kapitala žensk, ki jim omogoča večjo družbeno integriranost. Moški se praviloma za emocionalno pomoč pogosteje obrnejo na ženske kot pa obratno (Antonucci v Stevens in Westerhof 2006: 924). Zgornji izsledki raziskav veljajo tako za starejše ljudi kot za ostale starostne skupine (z izjemo šolajoče populacije), čeprav se razlike med spoloma s starostjo spreminjajo

Drug pomemben faktor, ki vpliva na velikost omrežja, je formalna izobrazba posameznika. Po mnenju mnogih raziskovalcev velikost omrežja narašča z izobrazbo (Marsden 1987; Fischer 1982; Van der Poel 1993). Nekateri raziskave pa so izmerile tudi razlike v velikosti omrežja glede na zakonski stan. Ajrouch in drugi (2001: 115) pravijo, da imajo poročeni in tisti, ki živijo v skupnem gospodinjstvu, večja socialna omrežja kot neporočeni, samski, ločeni ali ovdoveli.

Zelo pomembna značilnost omrežij opore je tudi njihova sestava. Sestavo omrežja najpogosteje ugotavljamo z deležem sorodstvenih in nesorodstvenih vezi, oziroma podrobneje z deleži različnih relacij med egom in omrežjem njegovih alterjev (delež otrok, staršev, bratov/sester, drugih sorodnikov, prijateljev, sosedov, sodelavcev,...). Omrežje ljudi, na katere se oseba obrne v primeru različnih težav, odločitev, opravil, se skozi njeno življenje lahko spreminja (Kogovšek in drugi 2003: 187). Da bi bolje razumeli oporna omrežja odraslih skozi čas, je pomembno, da gledamo na omrežja kot na stalno razvijajoč proces, v katerega so vpleteni vsi posamezniki in na katerega vpliva več dejavnikov (Campbell in drugi v Connidis in Davies 1999: 115).

Številne raziskave (Flaishman in Shmueli 1984; Weeks and Cuellar 1981) so že dokazale, da s staranjem posameznika sorodniške vezi zavzemajo čedalje večji in pomembnejši delež v omrežju socialne opore. Za večino populacije (z izjemo šolajoče mladine) namreč velja, da so njihov najpomembnejši vir socialne opore sorodniki. Poglobljena analiza neformalnih socialnih omrežij Ljubljancanov (Kogovšek in drugi 2003) je pokazala, da so sorodniki s starostjo čedalje bolj pomembni in za starejše od 65 let predstavljajo več kot polovico socialnega omrežja.

Partnerji v omrežju starejših ljudi igrajo pomembno vlogo predvsem v nujenju emocionalne opore (tudi opore v primeru bolezni), pri čemer pa nudena opora navadno ni enakomerno razporejena med spoloma. Raziskave (npr. Victor 2003) so pokazale, da partnerke nudijo več opore partnerjem kot obratno. V visoki starosti (nad 75 let) pa se večja verjetnost, da je partner zaradi bolezni ali drugih vzrokov že izgubil partnerja in s tem pomemben vir (emocionalne) opore.

Morebitna odsotnost otrok in partnerjev v starosti pa povečuje pomen bratskih/sestrskih zaupnih vezi v omrežju starejših ljudi. Bratje/sestre zasedajo veliko pomembnejšo vlogo v omrežjih samskih oseb in oseb, ki nimajo otrok, kot pa v starševskih in zakonskih omrežjih (Connidis in Davies 1999: 120). Čeprav opora, ki jo nudijo bratje in sestre s strani raziskav ni potrjena, pa Cambell in sodelavci menijo, da se s starostjo bližina, stiki in pomembnost vezi med brati in/ali sestrami večajo. Vezi med brati in/ali sestrami se razlikujejo glede pomembnosti, ki je povezana z določenim življenjskim obdobjem, glede na spreminjajoče se potrebe in okoliščine ter tudi zaradi same strukture družine (Campbell v Kogovšek in drugi 2003: 186). Rezultati raziskave, ki so jo izvedli Campbell in sodelavci, pa so pokazali, da bratje in/ali sestre večinoma nudijo emocionalno in instrumentalno oporo ter oporo zaupanja. Opora druženja je po njihovih izsledkih zelo majhna (Campbell in drugi v Connidis in Davies 1999: 116).

Nenazadnje pa je treba kot pomembne dajalce neformalne pomoči starejšim in upokojenim osebam izpostaviti tudi sosede oz. sosedske vezi. »Sosedske vezi so izrazito pomembne za posameznike, ki ostanejo samostojni, to pomeni, da niso institucionalizirani in ne živijo s katerim od družinskih članov« (Filipovič in drugi 2005: 205). Avtorice prav tako na podlagi analiz³ ugotavljajo, da je pomen sosedov izrazito večji za starejše starostne skupine in to za vse oblike socialne opore. Izrazito vlogo imajo sosede pri zagotavljanju manjše materialne pomoči, kar gre skoraj zagotovo pripisati geografski bližini, vendar je treba upoštevati tudi to, da je delež sosedov v omrežjih majhen.

V primeru ko omrežje neformalne opore zaradi pomanjkanja časa, odsotnosti ali prevelikih zahtev po opori »odpove«, se starejši ljudje nemalokrat obrnejo tudi na formalno oporo oziroma jim le to priskrbi država. V Sloveniji do leta 2002 ni bilo raziskave⁴, ki bi zajemala tudi merjenje velikosti formalnih omrežij. Na splošno se starejši ljudje (oziroma njihovi dajalci opore) na formalno oporo obračajo predvsem v primeru bolezni in pri opravljanju rutinskih opravil ter manj v primeru emocionalne opore.

³ Analize omrežij Slovencev (Jugoslovanov) pred in po tranziciji (Mandič in Hlebec 2005).

⁴ Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljancev (2002).

4.3 Neformalna opora starejših oseb v Sloveniji

V tej točki bom povzel bistvene rezultate raziskav o neformalnih socialnih omrežjih opore starejših ljudi, ki so bile opravljene na vzorcu vseh prebivalcev v Sloveniji. Pregled rezultatov mi bo služil za primerjavo z izsledki empiričnega dela naloge, v katerem sem preučeval omrežja starejših prebivalcev Ljubljane. Zanima me predvsem ali obstajajo razlike med socialnimi omrežji starejših Ljubljančanov in socialnimi omrežji starejših prebivalcev Slovenije.

Po podatkih raziskave, ki je bila opravljena leta 2002 na reprezentativnem vzorcu 5013 odraslih oseb, je velikost posameznih omrežij socialne opore oseb starejših od 65 let sledeča: omrežje druženja v povprečju sestavljajo 3,4 alterji, finančno omrežje ima v povp. 1,6 alterja, omrežje manjše materialne pomoči v povp. 1,8 alterja, omrežje večje formalne pomoči v povp. 1,8 alterja, emocionalno omrežje v povp. 1,9 alterja in omrežje opore v primeru bolezni v povp. 1,7 alterja (Ferligoj in drugi v Dremelj 2003).

Podrebrškova (2001) v svoji raziskavi sicer ugotavlja, da starejši ljudje nimajo manjših omrežij socialne opore kot predvideva večina raziskav, a je bil v njenem primeru uporabljen kvotni vzorec in zato rezultati niso reprezentativni.

Dva izmed pomembnejših dejavnikov, ki lahko vplivata na velikost omrežja, sta stopnja izobrazbe in zakonski stan starejših oseb. Podrebrškova je preučevala vpliv teh dveh dejavnikov v svoji raziskavi, a ni prišla do nobenih zaključkov, ki bi kazali na razlike v velikosti omrežij med samskimi in tistimi v (izven)zakonski zvezi ter med bolj in manj izobraženimi. Možna ovira v tem primeru bi spet lahko bil uporabljen kvotni vzorec v raziskavi. Zalokarjeva (2006) prav tako v svojem diplomskem delu ugotavlja razlike glede na izobrazbo in zakonski stan in pride do zaključkov, da oba dejavnika pozitivno vplivata na velikost omrežja – višje izobraženi imajo večja omrežja opore, kot tudi tisti, ki so v partnerskem razmerju. Vendar zaradi neenakomerne demografske zastopanosti v vzorcu, kot tudi zaradi same nereprezentativnosti vzorca, podatkov ne moremo posploševati na širšo populacijo.

Druga pomembna lastnost omrežij socialne opore pa je njihova sestava. Zanima me predvsem, kakšna je struktura omrežij po posameznih socialnih oporah starejših Slovencev v primerjavi z omrežji starejših Ljubljčanov. Po podatkih iz raziskave iz leta 2002 na reprezentativnem vzorcu vseh prebivalcev Slovenije so rezultati sledeči.

Starejši ljudje se po podatkih raziskave največ družijo s prijatelji (22,8%), z otroki (18,58%) in drugimi sorodniki (17,9%). Največjo finančno pomoč starejšim ljudem nudijo otroci (34,8%), prijatelji (19,6%) in bratje oz. sestre (16,7%). Glavni vir manjše materialne opore so presenetljivo sosedge (27,7%), sledijo jim otroci (20%), drugi sorodniki (17,1%) in prijatelji (16,6%). V primeru večje materialne opore največji delež omrežja predstavljajo otroci (28,5%), sledijo jim drugi sorodniki (21,1%) in sosedge (13,5%). Starejšim ljudem oporo v primeru bolezni najpogosteje zagotavljajo otroci (35,7%), partner (21,6%) in drugi sorodniki (16,5%). Emocionalno pomoč pa starejši ljudje najpogosteje poiščejo pri partnerjih (24,4%), otrocih (22,9%) in prijateljih (20,2%).

Pri identificiranju različnih tipov omrežij socialne opore starejših ljudi je Hlebčeva (2003) ugotovila, da v Sloveniji prevladuje družinski tip omrežja socialne opore starejših ljudi. To pomeni, da imajo starejši ljudje zelo dobro mrežo neformalnih odnosov. Na prvem mestu je družina tista, ki zadovoljuje potrebe starejših ljudi, tako da so potrebe po formalni pomoči zelo majhne oziroma jih sploh ni.

4.4 Formalna opora starejših oseb v Sloveniji

Trend, ki je trenutno prisoten v evropskem modelu skrbi za starejše ljudi in je opazen tudi v Sloveniji, se pojavlja pod imenom »welfare mix« (Nagode in drugi 2003: 25). Ime modela pomeni »temeljno in logično nujno reorganizacijo odnosov med javnim, formalnim zagotavljanjem storitev ter neformalnimi, predvsem družinskimi resursi pri skrbi za odvisne« (Baldock in Evers v Nagode in drugi 2003: 24). V našem primeru je posebnost modela pristop k reševanju problematike, saj je država ohranila vlogo financerja in organizatorja storitev, medtem ko je izvedbo prepustila koncesionarjem. Reorganizacijski proces »državne« formalne pomoči, ki je v Sloveniji potekal v devetdesetih letih, je danes opazen v centrih za pomoč na domu, ki so javni ponudnik formalnih storitev starejšim ljudem na njihovih domovih.

V Sloveniji sta bili v letih 1995 in 2001 opravljene dve raziskavi, ki sta vrednotili uporabo alarmno-varovalnega sistema (telefona z rdečim gumbom) kot tehničnega pripomočka starejših ljudi na njihovih domovih. Telefon z rdečim gumbom je tehnološki pripomoček, ki osebam, ki ga uporabljajo, v prvi vrsti nudi 24 urno varovanje (Hojnik-Zupanc v Nagode in drugi 2003: 26). Z uporabo tega pripomočka je posameznikom omogočeno podaljšano bivanje v domačem okolju ter posledično ohranjena samostojnost, avtonomija odločanja in občutek varnosti domačega okolja. Hkrati pa telefon s funkcijo rdečega gumba in storitve »Halo, pomoč!« pomeni razbremenitev svojcev starejših ljudi, še posebej njihovih starejših hčera, ki so poleg emocionalne opore svojim staršem zagotavljale tudi rutinska dnevna opravila.

Odgovori anketiranih nam povedo veliko o motivih, ki predstavljajo povod k odločitvi za uporabo telefona z rdečim gumbom. V raziskavi leta 2001 se je za uporabo telefona 58% anketiranih odločilo zaradi zdravstvenih težav, na drugem mestu pa zaradi pritiska svojcev (27%). Slednji podatek nam že nakazuje na določeno preobremenitev nekaterih virov neformalne opore in potrebo po formalnih storitvah vsaj za potrebe opravljanja rutinskih opravil.

Poleg 24 urne podpore uporabnikom nudi center za pomoč na domu vrsto socialno varstvenih storitev, s katerimi center zagotavlja dopolnjevanje neformalnih virov opore s formalnimi viri. Formalna mreža poleg storitev strokovne službe vključuje tudi prostovoljne organizacije. Pri slednji pomoči v obeh raziskavah opazamo nizko vključenost, saj je udeležbo v prostovoljni organizaciji potrdilo »le« 15% anketiranih v letu 1995 in 13% v letu 2001 (Nagode in drugi 2003: 30).

Pomemben podatek, ki ga je izmerila raziskava, je struktura uporabe posameznih segmentov ponujene formalne pomoči. Uporabniki varovalno-alarmnega sistema so v letu 2001 najpogosteje naročali pomoč v gospodinjstvu (56,5%), polovica jih je prejela kosilo na dom, 43,5% pa jih je prejelo tudi pomoč patronažne službe. Zdravniške pomoči (na domu) se je posluževalo samo 19,5% anketiranih oseb (Nagode in drugi 2003: 30).

Že res, da so nekateri razlogi uporabe pomoči posledica drugih, vendar odgovori kažejo na to, da se večina uporabnikov sistema poslužuje zaradi razbremenitve (hote ali nehote) neformalne mreže in predvsem zaradi občutka varnosti in samostojnosti. To lahko še potrdimo s podatkom, da se tri četrtine anketiranih starejših ljudi po upokojitvi ni srečalo s socialnim delavcem. Raziskava v letu 2001 je tudi ugotovila, da samo 3,2% anketiranih uporablja oporo družjenja, ki je v domeni formalnih socialnih stikov (Nagode in drugi 2003: 30) - v letu 1995 ta vrsta opore še ni bila merjena. Po podatkih iz leta 1995 je samo eno vrsto pomoči prejela tretjina uporabnikov, četrtina jih je prejela dve obliki pomoči, 3% vprašanih pa so uporabljali vse oblike pomoči.

Glavni razlog uporabe formalnih storitev, kot je telefon z rdečim gumbom in »Halo, pomoč«, je preprečitev ali pa vsaj zamik institucionalizacije in pomoč pri razbremenitvi virov neformalne opore, predvsem glede opravljanja rutinskih vsakodnevnih opravil. Za hitrejši razmah centra za pomoč na domu in storitev telefona z rdečim gumbom, bi tako kot pri ostalih oblikah formalne pomoči država morala narediti še več za obveščanje starejših ljudi in »ozaveščenje« njihovih svojcev.

Kot je razvidno iz rezultatov raziskave se veliko (večina) uporabnikov formalnih storitev odloča za le-te, zaradi podaljšane neodvisnosti in občutka varnosti, ter pritiska neformalnega omrežja po razbremenitvi. Skoraj vsi anketirani v raziskavi pa se za oporo družnja (in verjetno tudi za emocionalno oporo, čeprav v raziskavi ni bila merjena) obrnejo na neformalno omrežje.

5. RAZISKAVA O OMREŽJIH SOCIALNE OPORE LJUBLJANČANOV

5.1 Raziskovalni problem

Za večino ljudi predstavlja upokojitev mejnik oziroma prehod v tretje življenjsko obdobje. Upokojitev ni samo formalna tranzicija iz enega v drugo življenjsko obdobje, ampak predstavlja tudi subjektivni razvoj in družbeno-psihološko transformacijo, ki je povezana tako s psihičnim kot s fizičnim počutjem človeka (Moen 2001).

Upokojitev je pomemben proces v življenjskem ciklu, ki je čedalje bolj zaznamovan s fragmentacijo in heterogenostjo tretje starostne skupine na družbenem, ekonomskem in fizičnem področju. V veliki večini spremlja upokojitev sprememba družbenega statusa, saj tranzicija poteka v smeri od delovno aktivnega do »družbeno odvisnega« statusa.

Prehod iz dela v pokoj spremlja tudi sprememba v načinu oblikovanja in vzdrževanja identitete. Moderni pristopi, kakršne zagovarjata Gilleard in Higgs (2000), ugotavljajo, da upokojen posameznik lahko gradi svojo identiteto skozi podaljšano potrošnjo in življenjski stil, vendar se raziskovalci strinjajo, da je takšnih starejših ljudi relativno malo in da tranzicija iz dela v pokoj zaznamuje predvsem izgubo delovno aktivne funkcije, časovne umeščenosti, družbenega statusa in družbenih vezi, ki posamezniku pomaga k ohranjanju družbene identitete.

V diplomski nalogi me zanima ali se kažejo razlike v velikosti, sestavi in značilnostih omrežij socialne opore glede na starost upokojenih anketiranih oseb, oziroma kako se spreminjajo omrežja socialne opore s preživetim časom v pokoju, za katerega velja postopno umikanje starejših ljudi iz družbe in na ta način tudi manjšanje omrežij socialne opore. Zanimivo bo videti, kako se sestava, velikost in značilnost omrežij opore spreminjajo glede na spol in ostale demografske spremenljivke. Pogledal bom ali se s starostjo večja uporaba formalne opore, kolikšen delež oseb je brez vsakršne opore in kakšen je pravzaprav delež oseb, ki se v primeru stiske obrnejo na posamezno formalno pomoč. Na koncu me tudi zanima, kakšno je razmerje med formalno in neformalno oporo

oz. ali imajo starejše osebe z večjo formalno oporo tudi večje neformalno omrežje opore in obratno.

5.2 Raziskovalna vprašanja

V tej točki sem zastavil raziskovalna vprašanja, ki so nastala na podlagi rezultatov že narejenih raziskav v slovenskem in svetovnem prostoru in sem jih na kratko povzel v teoretičnem delu. Raziskovalna vprašanja služijo za evalvacijo trenutnega stanja na področju omrežij socialne opore starejših oseb, ter kot izhodišče za ugotavljanje morebitnih sprememb in trendov omrežij socialne opore, ki se kažejo v prihodnosti.

R1.) Ali se s starostjo manjša omrežje socialne opore? Ali velja to za vse generacije imen?

Številne tuje in domače raziskave (Hoymann 1983; Shuval in drugi 1982; Townsend 1963; Kogovšek in Hlebec 2000; Kogovšek in Hlebec 2002) so pokazale, da se velikost omrežja manjša s starostjo anketirancev. Zanima me ali se s starostjo manjša tudi omrežje starejših Ljubljancev in ali velja to za vse generacije imen?

R2.) Ali merjeni demografski dejavniki (zajeti v raziskavi), ki predstavljajo tudi »dejavnike tveganja« osamljenosti v starosti (spol, izobrazba, dohodek in zakonski stan), vplivajo na velikost egocentričnega omrežja starejših ljudi? Ali s starostjo (številom let v pokoju) te razlike naraščajo?

»Dejavniki tveganja« identificirajo segmente starejših ljudi, ki spadajo v najbolj ranljivo socialno skupino. Victorjeva (2001) »dejavnike tveganja« deli na: socialno-demografske, materialne, zdravstvene in življenjske. V našem primeru so merjeni dejavniki tveganja spol, starost, dohodek in zakonski stan. Zanima, me kateri od teh merjenih dejavnikov se izkažejo za dejavnike tveganja v starosti (vsaj na primeru omrežja starejših Ljubljancev)?

R3.) Ali se s starostjo večja delež oseb brez posamezne vrste opore?

Omrežje starejših oseb se manjša skoraj izključno zaradi smrti. Hlebčeva (2003) pravi, da v Sloveniji skorajda ni čistih ogroženih tipov oseb brez neformalne opore, vendar bi se s starostjo ta delež, zaradi umiranja članov omrežja (med njimi so lahko pomembni dajalci večih opor) lahko alarmantno povečal.

R4.) Ali se s starostjo večja delež sorodniških vezi na račun manjšanja omrežja prijateljev?

Številne raziskave (npr. Flaishman in Shmueli 1984; Weeks and Cuellar 1981) so že dokazale, da s staranjem posameznika sorodniške vezi zavzemajo čedalje večji in pomembnejši delež v omrežju socialne opore, medtem ko delež prijateljev s starostjo upada.

R5.) Ali se s starostjo večajo razlike med spoloma v sestavi omrežja (deležem sorodnikov in nesorodnikov)?

Ženske imajo v svojem omrežju več članov družine (sorodnikov) in prijateljev, imajo pogostejše stike z ostalimi člani omrežja ter v povprečju nudijo oz. sprejemajo večjo količino pomoči kot moški (Antonucci in Akiyama v Stevens in Westerhof 2006: 923).

R6.) Ali se s starostjo večajo razlike v sestavi omrežja (deležem sorodnikov in nesorodnikov) med bolj in manj izobraženimi?

Po mnenju mnogih raziskovalcev velikost omrežja narašča z izobrazbo (Marsden 1987; Fischer 1982; Van der Poel 1993), medtem ko vpliv izobrazbe na sestavo omrežja ostaja relativno neraziskan.

R7.) Ali s starostjo narašča pomen posameznega vira socialne opore?

S starostjo lahko pričakujemo, da velikost osebnega omrežja upada (Van der Poel 1993: 63), saj posamezniki začnejo izgubljati člane omrežij. Z izgubljanjem članov omrežij (predvsem zaradi smrti) pa posledično narašča pomen ostalih članov omrežja opore starejših ljudi.

R8.) Ali s starostjo narašča uporaba virov formalne opore?

V (post)modernej družbi zaradi daljše življenjske dobe in s tem močno podaljšane samostojnosti in vitalnosti, zelo malo starejših ljudi v tretjem življenjskem obdobju potrebuje formalno materialno oporo. To pa pomeni, da so potencialni »uporabniki« formalne pomoči v veliki večini šele starejši ljudje v četrtem življenjskem obdobju (osebe starejše od 75 let).

R9.) Kakšen je delež oseb, ki se obrnejo po posamezno formalno pomoč?

Starejši ljudje (oziroma njihovi dajalci opore) se na formalno oporo obračajo predvsem v primeru bolezni in pri opravljanju rutinskih opravil ter manj v primeru opore družjenja in emocionalne opore, ki sta v glavnem še vedno v domeni neformalnega omrežja. Po podatkih raziskave v letu 2001 samo 3,2% anketiranih uporablja oporo družjenja, ki je v domeni formalnih socialnih stikov (Nagode in drugi 2003: 30).

R10.) Ali imajo tisti, ki uporabljajo formalno pomoč, tudi večje omrežje neformalne opore.

Obstajata dva pomembna modela povezave med formalno in neformalno oporo. Prvi model pravi, da je neformalna pomoč družine in ostalih članov opornega omrežja umaknjena takoj, ko člani opornega omrežja zaznajo, da obstaja možnost formalne opore s strani institucij in prostovoljnih organizacij (Green 1983). Drugi model pa zagovarja tezo, da osebe, ki so večji prejemniki formalne opore, prejema tudi več neformalne opore (Noekler in Bass v Stoller 1989: 38; Brody v Stoller 1989: 38).

5.3 Cilji raziskave

Namen primarne raziskave v letu 2002 je bil preučiti omrežja socialne opore Ljubljančanov (njihovo velikost, sestavo in značilnosti) in preveriti konsistentnost in primerljivost rezultatov s predhodnimi raziskavami o omrežjih socialne opore v Sloveniji. V primerjavi s predhodnimi raziskavami, ki so merila samo neformalna omrežja socialne opore, pa ta raziskava prvič delno izmeri tudi formalno oporo Ljubljančanov. Tako lahko

ugotovimo, koliko ljudi se za pomoč obrne na institucije in kdo so ti ljudje – glede na velikost, sestavo in značilnosti omrežij, ter demografske podatke anketirancev.

Raziskava predstavlja osnovo za mojo diplomsko nalogo v kateri se osredotočam predvsem na neformalna in formalna omrežja starejših ljudi oziroma natančneje upokojencev. Moj cilj je ugotoviti ali med upokojenimi osebami obstajajo razlike v velikosti, sestavi in značilnostih neformalnih omrežij glede na starost, koliko starejših ljudi se za pomoč obrne na institucije in kdo so, ter kolikšen delež starejših ljudi nima posamezne vrste socialne opore. Zanima me tudi povezanost med uporabo formalnih in neformalnih virov opore.

Ker se Ljubljana, tako kot večina drugih evropskih prestolnic, sooča s problemom staranja prebivalstva, starejši prebivalci pa so mnogokrat premalo razumljena in stigmatizirana družbena skupina, je nujna podrobnejša analiza njihovih socialnih omrežij za boljše razumevanje trenutnega stanja.

5.4 Metodologija in opis vzorca

V letu 2002 je bila izvedena Raziskava o omrežjih socialne opore prebivalcev mesta Ljubljana. Raziskavo je izvedel Center za metodologijo in informatiko FDV, Inštitut RS za socialno varstvo in družba Cati (sedaj Valicon). Podatki so bili zbrani z računalniško podprtim telefonskim intervjujem (CATI metoda) na reprezentativnem vzorcu 997 polnoletnih prebivalcev mesta Ljubljana.

V vprašalniku o omrežjih socialne opore Ljubljančanov je bilo za generiranje omrežja uporabljenih naslednjih šest generatorjev imen, ki so merili pet razsežnosti socialne opore. Generatorji imen so sledeči:

- manjša materialna opora (Včasih si ljudje od drugih ljudi sposodijo kakšno stvar, na primer kakšno orodje, ali prosijo za pomoč pri manjših hišnih opravilih (npr. lažjih gospodinjskih opravilih). Kdo so ljudje, ki jih običajno prosite za to vrsto pomoči?);

- večja materialna opora (Poskusite se spomniti zadnjega večjega opravila v ali okoli hiše ali stanovanja (npr. gradnje hiše, prenove hiše ali stanovanja, večjih del na vrtu). Na katere osebe ste se takrat obrnili po pomoč?);
- opora v primeru bolezni (Recimo, da se vas loti hujša bolezen ali ste na splošno oslabei in ne morete zapustiti stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravila v lekarno. Na koga se običajno obrnete za to vrsto pomoči?);
- druženje (Včasih se ljudje družijo z drugimi ljudmi, na primer se obiščejo, gredo skupaj na izlet ali na večerjo in podobno. Kdo so ljudje, s katerimi se običajno družite?);
- emocionalna opora (Včasih se ljudje o pomembnih osebnih stvareh pogovorijo z drugimi ljudmi, na primer, kadar se s kom sprejo, imajo težave na delovnem mestu in podobno. S kom se običajno pogovarjate o osebnih stvareh, ki so za vas pomembne?);
- finančna opora (Recimo, da bi se znašli v situaciji, ko bi potrebovali večjo vsoto denarja, ki pa je sami trenutno ne bi imeli na razpolago, na primer pet povprečnih mesečnih plač (približno 500.000 tolarjev). Na koga bi se obrnili, da vam posodi denar (na osebo in ne na institucijo, npr. banko)?).

V diplomski nalogi se bom na podlagi omenjene raziskave iz leta 2002 osredotočil na ciljno skupino starejših oseb, oziroma bolj natančno na skupino upokojenih oseb. Večina raziskav o starejših osebah se ukvarja z osebami, ki so stare 65 let in več. V mojem primeru pa sem ciljno skupino opredelil na podlagi delovnega statusa, se pravi, da sem v ciljno populacijo vključil vse osebe, ki so v pokoju⁵, delovno aktivna in šolajoča populacija pa sta mi služili le za primerjavo in lažjo interpretacijo podatkov. Zanima me torej, kako se z daljšanjem let v pokoju spreminjajo omrežja neformalne in formalne opore starejših oseb, tudi glede na ostale demografske podatke.

Skupino starejših oseb nikakor ne smemo obravnavati kot homogeno skupino, na kar so opozorile že prejšnje raziskave v slovenskem in svetovnem prostoru, ki so nakazale na nekatere pomembne razlike glede na demografsko strukturo in značilnosti omrežja⁶.

⁵ 13,2% zajetih anketiranih v vzorcu bi po definiciji težko rekli da so starejše oseb, saj so mlajši od 60 let vendar so vključeni v raziskavo, ker je na prvem mestu relevanten podatek število preživetih let v pokoju.

⁶ vir: Kogovšek in drugi 2003.

Kot izhodišče za delitev v starostne razrede sem se delno oprl na teorijo. Rosenberg in Everitt (2001) populacijo starejših oseb delita na tri podskupine in sicer:

- mlajši starostniki (od 65 do 69 let);
- »srednje stari« starostniki (od 70 do 74 let);
- starejši starostniki (75 let in več).

Avtorja podata, da so osebe stare 75 let in več najbolj izpostavljene fizičnim in družbenim tveganjem oz. spremembam povezanim z »visoko« starostjo, kot so ovdovelost, pešanje zdravja in povečana fizična nezmožnost opravljanja rutinskih opravil (Rosenberg in Everitt 2001). Hojnik-Zupančeva (1999) pa pravi, da smo v Sloveniji identificirali mlajšo in starejšo skupino stare populacije. Raziskava je identificirala sledeče karakteristike obeh starostnih skupin:

1. Mlajša populacija:

- kronološka starost je med 60 (65) in 75 let⁷;
- manjša aktivnost po upokojitvi, spremenijo se vzorci in smer socialne akcije;
- skoraj v celoti upokojenci;
- ugodnejši socialno ekonomski status kot pri starejši skupini;
- značilen potrošniški način življenja in racionalen pogled na svet – za onemogle stare ljudi se jim zdi dom idealna rešitev.

2. Starejša populacija

- kronološka starost je več kot 75 let;
- nastopijo zdravstvene težave, zmanjša se telesna dejavnost in sposobnost komuniciranja z okoljem, večina starejših živi samih in je ovdovelih (osamljenost se pogosteje kaže pri ženskah kot pri moških);
- slabši ekonomski status;
- materialne potrebe so omejene, življenjske potrebe pa nizko postavljene;
- na svojo prihodnost gledajo emocionalno, izrazita želja je čim dlje ostati doma.

⁷ Acceto in sodelavci so v raziskavi zajeli prebivalce, ki so stari 60 let in več. Ponavadi se kot kronološki kriterij, s katerim določamo staro populacijo, jemlje starost 65 let (Hojnik-Zupanc 1999: 104).

Na podlagi Hojnik-Zupančeve delitve starejših oseb sem se odločil za delitev v tri starostne razrede. Ker smo pravkar sredi pokojninske reforme, ki postopno podaljšuje starostni prag za upokojitev, ne smemo pozabiti, da so se včasih ljudje upokojevali veliko prej kot danes. Gledano podatke, zbrane v raziskavi, so se osebe začele upokojevati nekako pri 50 letih. Zato sem se odločil, da bom anketirane upokojence delil v tri starostne razrede, od katerih sta prvi in tretji odprta. Starostni razredi so strukturirani tudi tako, da je v njih približno enako število enot.

Skupina upokojenih oseb predstavlja 28,2% vzorca raziskave (279 enot), le-to pa sem razdelil v tri razrede: v prvem razredu so osebe, ki so upokojene in so mlajše od 65 let, v drugem razredu so upokojene osebe stare med 65 in 74 let, v tretjem razredu, pa so upokojene osebe, ki so stare 75 let in več.

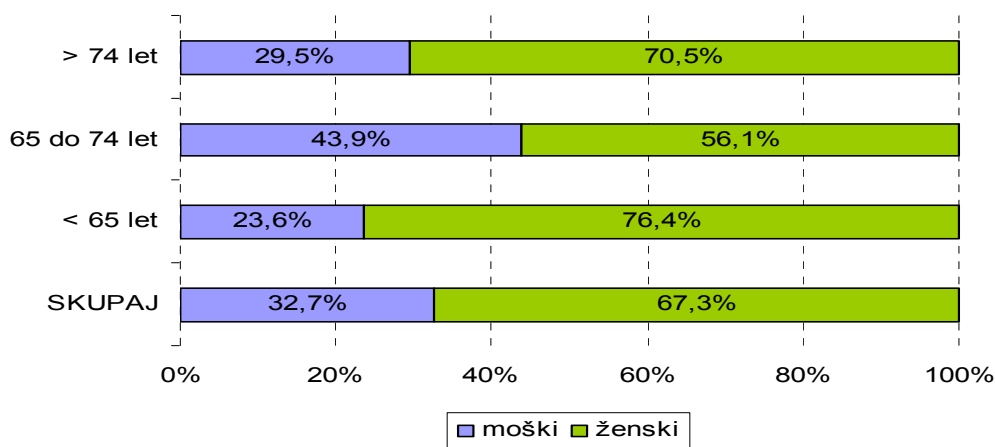
Preostali del vzorca predstavlja zaposlena populacija⁸ (56,2%; 556 enot), ter dijaki in študentje (15,7%; 155 enot).

5.4.1 Demografija

Demografski podatki v tej analizi se nanašajo na primarno obravnavano skupino upokojenih oseb. Zaradi primerjave v sestavi, velikosti omrežij in demografskimi spremenljivkami, sem upokojene osebe razdelil v tri starostne razrede in vse demografske podatke ločeno prikazal glede na starostno delitev v skupine. Zaradi primerljivosti rezultatov sem v grafih prikazal še skupna povprečja vseh upokojencev.

⁸ Tako definiram anketirane osebe, ki so v delovnem razmerju in nimajo statusa dijaka/študenta oziroma niso v pokoju.

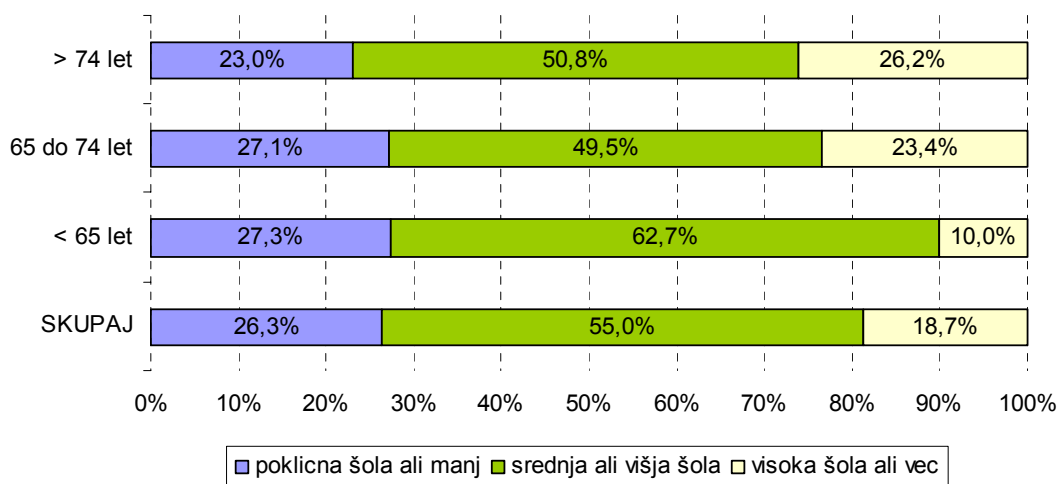
Graf 5.4.1.1: zastopstvo v vzorcu glede na spol in starostni razred

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Med anketiranimi v vseh treh starostnih razredih prevladujejo ženske.

Graf 5.4.1.2: izborazba anketirancev glede na starostni razred

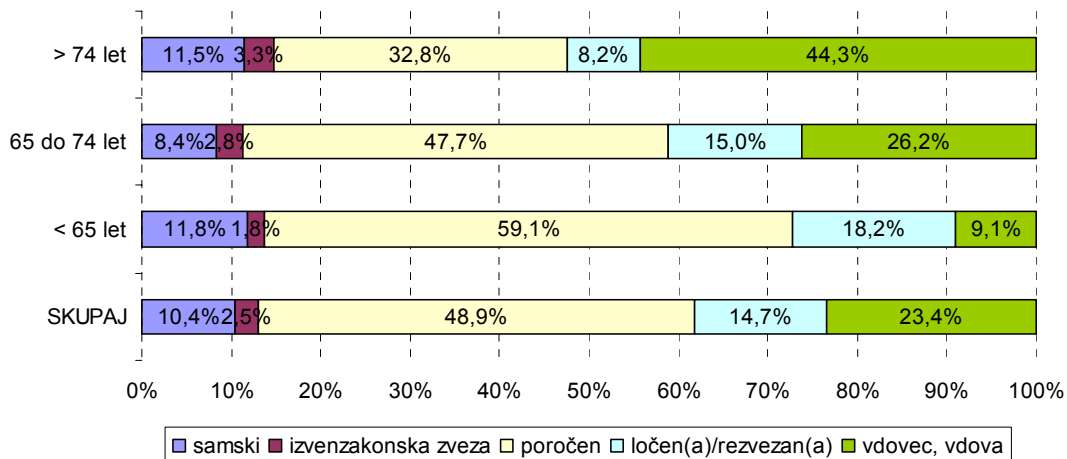

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Največ anketiranih v vseh starostnih razredih ima srednješolsko ali višjo izobrazbo. V skupini mlajših upokojevcev (do 65 let) ima samo 10% anketiranih visoko šolo ali več, medtem ko je v preostalih dveh skupinah anketiranih visoko izobraženih 23,4%, oziroma 26,3% v skupini nad 75 let. Odstotek anketiranih z OŠ ali poklicno šolo je v vseh treh

razredih približno enak, največji delež oseb s srednjo ali višjo izobrazbo, pa je med mlajšimi upokojenci.

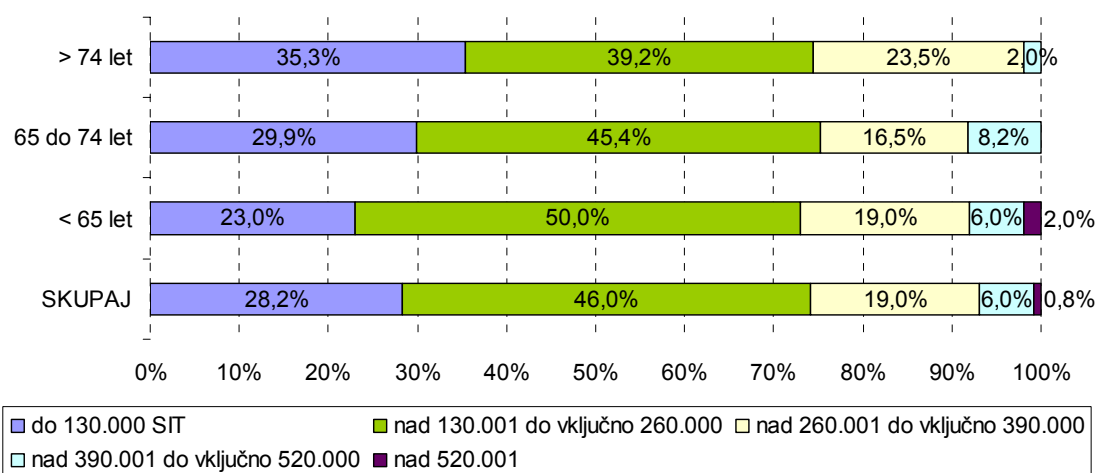
Graf 5.4.1.3: zakonski stan glede na starostni razred

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Iz grafa je razvidno naraščanje števila vdov(cev) s starostjo. Partnerji predstavljajo pomemben vir emocionalne opore, ki ga ponavadi nadomestijo otroci oziroma bolj natančno starejše hčerke (če obstajajo). V skupini mlajših od 65 let je 9,1% vdov(cev), v skupini od 65 do 74 let je 26,2% vdov(cev), medtem ko je pri starejših od 75 let, že skoraj polovica (44,3%) anketiranih vdov(cev).

Graf 5.4.1.4: dohodki gospodinjstva glede na starostni razred

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Med najstarejšo skupino anketiranih, je glede na preostali skupini, največ takih z izredno nizkim dohodkom gospodinjstva, 35,3% gospodinjstev ima namreč dohodek nižji od 130.000,00 SIT in največ tistih z »visokim« dohodkom (23,5%).

Tabela 5.4.1.1: delež enočlanskih gospodinjstev in povprečno število članov gospodinjstva glede na starostni razred

	Povp. št. članov gospodinjstva	Delež "enočlanskih" gospodinjstev
dijaki in študentje	/	/
zaposleni	3,00	11,5%
< 65 let	2,26	27,3%
65 do 74 let	1,93	35,5%
> 74 let	1,54	49,2%
Skupaj - upokojenci	1,91	37,3%

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Skladno s pričakovanjem se z starostjo manjša tudi velikost gospodinjstva. Upokojenci mlajši od 65 let imajo v povprečju 2,26 člana na gospodinjstvo, tisti med 65 in 74 letom imajo v povprečju 1,93 člana na gospodinjstvo, medtem ko imajo starejši od 75 leta starosti v povprečju le še 1,54 člana na gospodinjstvo. Veliko nam lahko pove tudi podatek, da živi v enočlanskem gospodinjstvu 27,3% upokojencev mlajših od 65 let, 35,5% upokojencev med 65 in 74 letom, ter skoraj polovica upokojencev starejših od 75 let.

5.5 Analiza omrežij socialne opore Ljubljančanov

5.5.1 Velikost omrežja

Velikost omrežja je bila izmerjena s številom navedenih članov omrežij za vsak generator imen posebej in skupnim številom članov vseh opornih omrežij.

Tabela 5.5.1.1: velikost omrežja za posamezne generatorje imen po starostnih skupinah

	N	Druženje	Finančna opora	Manjša materialna opora	Večja materialna opora	Emocionalna opora	Bolezen	Velikost omrežja
dijaki in študentje	155	4,63	1,62	1,97	1,32	2,51	1,89	6,67
zaposleni	557	4,29	1,48	1,69	1,17	1,81	1,70	6,34
< 65 let	110	4,47	1,47	1,27	0,91	1,66	1,85	6,35
65 do 74 let	107	4,24	1,06	1,28	0,85	1,54	1,48	5,91
≥ 75 let	61	3,92	1,15	1,28	0,90	1,85	1,48	5,74
povprečje	990	4,3	1,43	1,62	1,11	1,88	1,71	6,31
Povp. upokojenci	278	4,21	1,23	1,28	0,89	1,69	1,60	6,00
Povp. nad 65 let	168	4,08	1,11	1,28	0,88	1,70	1,48	5,83
F		1,246	4,062***	5,748***	3,063**	9,976***	2,472**	2,1691*

stopnja značilnosti F statistike: *** $\alpha = 1\%$; ** $\alpha = 5\%$; * $\alpha = 10\%$

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Z analizo variance sem najprej preveril ali obstajajo značilne razlike med povprečji na populaciji vseh starostnih skupin. F-statistika pa nam je povedala ali so razlike med povprečji posameznih starostnih skupin statistično značilno različne pri določeni stopnji tveganja. Statistično značilne razlike med starostnimi skupinami (vključno s šolajočo in zaposleno populacijo) se kažejo tako pri skupni velikosti omrežja kot pri sledečih generatorjih imen: finančna opora, manjša materialna opora, večja materialna opora, emocionalna opora in opora v primeru bolezni.

Kot je razvidno iz tabele 5.5.1.1 se skupno omrežje socialne opore manjša s starostjo anketiranca (če gledamo povprečje upokojenih oseb), zato lahko na tem mestu na raziskovalno vprašanje R1: »Ali se s starostjo manjša omrežje socialne opore?« odgovorimo pritrdilno. Če primerjamo povprečno velikost posameznih omrežij opore

upokojenih oseb s povprečno velikostjo posameznih omrežij opore zaposlenih, so prav vsa omrežja upokojenih oseb manjša od omrežij aktivne populacije.

V primerjavi z raziskavo o omrežjih socialne opore Ljubljančanov v letu 2000 (Kogovšek in drugi 2003), kjer je bilo v povprečju imenovanih 5,66 članov omrežja, je v letu 2002 ta številka še višja, saj so anketirani v povprečju imenovali 6,31 članov omrežja. Velikost omrežja v zahodnem svetu se drugače giblje okoli 10 – 20 članov, vendar je odvisna tudi od instrumentov merjenja (Wellmann v Kogovšek 2003: 183–204; Fischer v Kogovšek 2003: 183–204; van der Poel v Kogovšek 2003: 183–204). Pri nas je bila velikost omrežja izmerjena že pred tranzicijo, na reprezentativnem vzorcu Jugoslovanov. Velikost omrežja na celotnem vzorcu je znašala 3,49 osebe, največje omrežje pa so imeli prebivalci Slovenije, s povprečno 3,83 imenovanimi člani omrežja (Iglič v Kogovšek 2003: 183–204)⁹.

Če podatke o posameznih oporah primerjamo z omrežjem starejših Slovencev¹⁰, lahko vidimo, da imajo starejši Ljubljančani (nad 65 let¹¹) večje omrežje druženja (4,1) kot starejši Slovenci (3,4). Vsa ostala posamezna omrežja opore Ljubljančanov so manjša od prebivalcev cele Slovenije, razlike pa so sledeče: v primeru finančne opore (1,1 vs. 1,6 alterja), v primeru manjše materialne opore (1,28 vs. 1,8), v primeru večje materialne opore (0,88 vs. 1,8), v primeru emocionalne opore (1,7 vs. 1,9) in v primeru bolezni (1,5 vs. 1,7).

5.5.1.1 Razlike v velikosti omrežja glede na demografske dejavnike – dejavnike tveganja

Raziskava je pokazala, da imajo ženske v povprečju večje omrežje opore kot moški, vendar se s starostjo razlike med spoloma manjšajo (glej prilogo A). Če gledamo

⁹ V raziskavi, leta 1987, na reprezentativnem vzorcu Jugoslovanov je bilo merjeno različno število generatorjev, ki so bili tudi vsebinsko drugače definirani.

¹⁰ Raziskava o omrežjih socialne opore iz leta 2002, ki je bila narejena na vzorcu 5013 prebivalcev cele Slovenije.

¹¹ Zaradi lažje primerjave rezultatov obeh raziskav sem v primerjavo vključil samo osebe stare 65 let in več.

posamična omrežja opore, imajo ženske večja omrežja druženja kot moški, največje razlike pa se kažejo po 75. letu starosti. V omrežju druženja moških so v povprečju 3,4 osebe, v omrežju žensk pa 4,1 oseba. Moški pa po pričakovanju uživajo večjo finančno oporo kot ženske v vseh starostnih kategorijah. Z izjemo moških med 65. in 74. letom starosti, ženske uživajo večjo materialno oporo (manjšo in večjo). Ženske v vseh starostnih kategorijah imajo tudi večje omrežje emocionalne opore in opore v primeru bolezni - pri slednji opori so razlike med spoloma minimalne.

Če starostne skupine primerjamo po izobrazbeni strukturi, lahko vidimo, da se višje izobraženi v povprečju več družijo in imajo višjo finančno oporo (glej prilogo B). V omrežju druženja se razlike glede na izobrazbo anketiranca večajo s starostjo. Največje razlike se kažejo pri upokojencih, starejših od 75 let. Upokojenci s poklicno šolo ali manj imajo v omrežju druženja povprečno 2,2 osebi, s srednjo ali višjo šolo 3,9 in tisti z visoko šolo ali več, kar 5,4 osebe. Višje izobražene osebe imajo tudi večjo finančno oporo, a se ta s starostjo anketirancev ne spreminja, hkrati pa uživajo nižjo veliko materialno oporo.

Raziskava omrežja Ljubljančanov je pokazala, da zakonski stan vpliva na velikost omrežja. Poročene osebe in osebe v izvenzakonski skupnosti imajo večje omrežje socialne opore kot samske, ločene ali ovdovele osebe (glej prilogo C). Razlike v velikosti omrežja med obema skupinama se s starostjo večajo, največja razlika pa se kaže pri upokojencih, ki so starejši od 75 let, saj imajo samske osebe v povprečju 5,26 člana omrežja, osebe v partnerskem razmerju, pa kar 6,59 člana omrežja. Če gledamo posamezne generatorje imen, prav tako velja, z izjemo emocionalne opore in opore v primeru bolezni, da imajo osebe v partnerskem razmerju večje omrežje posamezne opore kot ga imajo samske osebe.

Primerjava razlik v velikosti omrežja glede na finančne dohodke gospodinjstva ni pokazala nobenega vzorca.

Odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje R2: *»Ali merjeni demografski dejavniki (zajeti v raziskavi), ki predstavljajo tudi »dejavnike tveganja« osamljenosti v starosti*

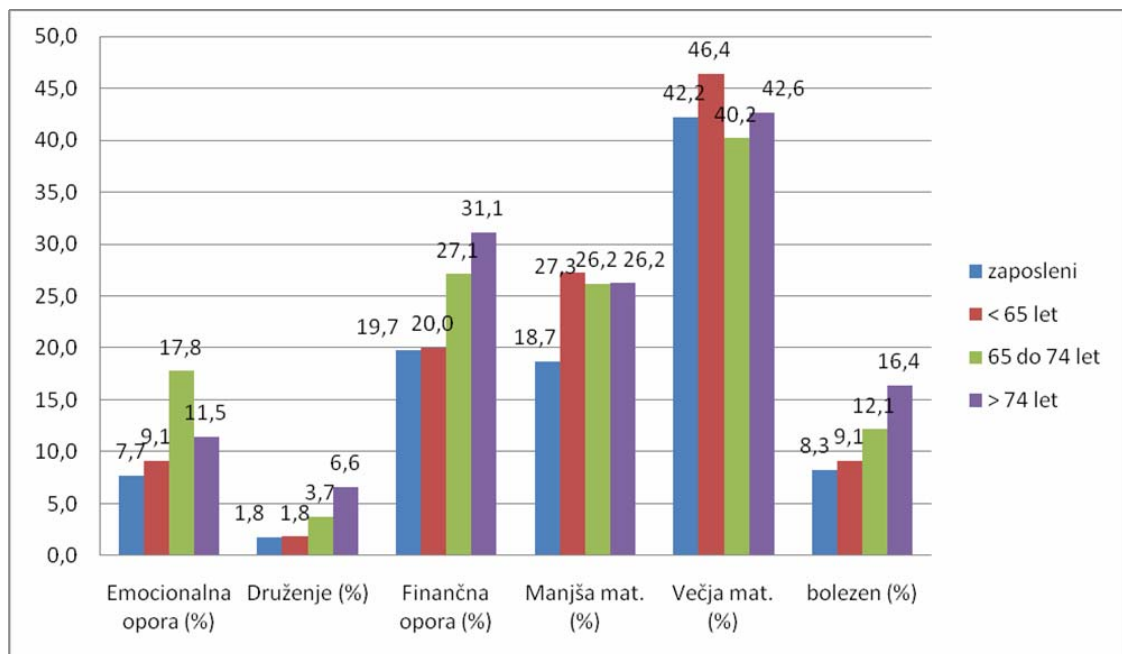
(spol, izobrazba, dohodek in zakonski stan) vplivajo na velikost egocentričnega omrežja starejših ljudi? « je torej sledeč: spol in dohodek ne predstavljata ključnega dejavnika tveganja v starosti, medtem ko sta izobrazba in zakonski stan pomemben dejavnik tveganja v starosti, kjer razlike v velikosti omrežja med bolj in manj izobraženimi ter samskimi osebami in osebami v partnerskem razmerju, s starostjo naraščajo.

5.5.1.2 Osebe brez posamezne vrste opore

Z vidika načrtovanja programov za pomoč starejšim ljudem je še posebej pomemben delež oseb brez opore na posameznem področju, ki nam pove, kakšen delež oseb je socialno in materialno ogroženih. V grafu 5.5.1.2.1 po posameznih oporah vidimo deleže tistih, ki nimajo nikogar, na katerega bi se obrnili v primeru potrebe po posamezni vrsti opore. Odgovor na raziskovalno vprašanje R3: *»Ali se s starostjo večja delež oseb brez posamezne vrste opore?«* je sledeč: v primeru emocionalne opore, druženja, finančne opore in boleznih deleži tistih, ki nimajo nikogar, na katerega bi se obrnili za oporo, naraščajo s starostjo (z izjemo emocionalne opore). Starejši ljudje so glede na rezultate še posebej rizična skupina, posledice pa lahko vodijo v osamljenost, zdravstvene težave ter socialno in finančno nestabilnost.

Pri emocionalni opori je največji delež tistih, ki nimajo nikogar, na katerega bi se obrnili za oporo, v starosti od 65-74 let, in sicer je takšnih 17,8% anketiranih. Sledijo jim starejši od 75 let (11,5% oseb brez opore) in upokojenci mlajši od 65 let (9,1% oseb brez opore). V primeru ostalih opor, z izjemo materialne, je brez posamezne opore največ najstarejših anketirancev, starejših od 75 let. 6,6% jih je brez osebe, s katero bi se lahko družili, 31,1% jih je brez finančne opore, 16,4% anketiranih pa v primeru boleznih nima nikogar, na katerega bi se lahko obrnil za pomoč v primeru boleznih.

Graf 5.5.1.2.1: deleži tistih egov, ki nimajo nobenega alterja za posamezno vrsto opore?

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

5.5.2 Sestava omrežja

Zelo pomembna značilnost omrežij opore je tudi njihova sestava. Sestavo omrežja najpogosteje ugotavljamo z deležem sorodstvenih in nesorodstvenih vezi, oziroma podrobneje z deleži različnih relacij med egom in omrežjem njegovih alterjev (delež otrok, staršev, bratov/sester, drugih sorodnikov, prijateljev, sosedov, sodelavcev,...).

Tabela 5.5.2.1: sestava omrežja posameznikov glede na starostne kategorije

	% partnerjev	% drugih sorodnikov	% ozjih sorodnikov	% otrok	% bratov/sester	% prijateljev	% sodelavcev	% sosedov
dijaki in študentje	7,71	4,11	28,04	0	6,51	52,57	1,06	2,88
zaposleni	11,78	8,82	25,21	7,41	6,97	39,67	6,84	3,80
< 65 let	9,05	12,30	25,81	17,07	7,41	34,75	2,52	10,05
65 do 74 let	8,07	16,22	29,65	20,03	9,38	27,19	5,11	8,31
≥ 74 let	5,97	19,74	35,40	26,15	8,83	22,38	3,30	7,24
Skupaj	10,08	9,94	26,83	9,84	7,33	38,73	5,05	5,05
Skupaj - upokojenci	7,70	16,09	30,29	21,08	8,54	28,11	3,64	8,53
F	7,513**	17,985**	4,027*	50,902*	1,224	24,104**	9,108**	11,228**

stopnja značilnosti F statistike: *** $\alpha = 1\%$; ** $\alpha = 5\%$; * $\alpha = 10\%$

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Če pogledamo najbolj opazne tendence v tabeli 5.5.2.1, ki se spreminjajo s starostjo posameznika, lahko odgovorimo na raziskovalno vprašanje R4: »Ali se s starostjo večja delež sorodniških vezi na račun manjšanja omrežja prijateljev?«. S starostjo se povečuje delež otrok, sorodnikov in drugih sorodnikov v omrežju posameznika, manjša pa se delež prijateljev in partnerjev v opornem omrežju posameznika.

Zelo pomembno oporo, predvsem v smislu neformalnega druženja in materialne opore predstavljajo prijatelji. Le-ti predstavljajo pomemben vir socialne opore skozi celotno življenjsko obdobje, vendar največji delež opore zagotavljajo posamezniku v mladosti. V omrežjih druženja veliko vlogo igra geografska bližina članov omrežja (zahteva osebne komunikacije), medtem ko v emocionalnem omrežju distanca članov omrežja ni ključnega pomena. Delež prijateljev v omrežju posameznika s starostjo upada. Aktivna populacija ima v svojem omrežju v povprečju skoraj 40% prijateljev, upokojenci, mlajši od 65 let, jih imajo v svojem omrežju 35%, upokojenci med 65. in 75. letom starosti jih imajo dobrih 27% in upokojenci, starejši od 75 let, le še dobrih 22%. Glavni razlog za upadanje deleža prijateljev v osebni omrežju se skriva v tem, da starejši ljudje postopoma potrebujejo vedno večjo količino opore, za katero pa se ne morejo obrniti na prijatelje, ker mislijo, da je količina potrebne opore prevelika (in da recipročna usluga, ne bo možna).

S starostjo se večja delež otrok v omrežju starejših ljudi, ki s starostjo zavzemajo čedalje pomembnejše mesto v nujenju vseh vrst opore svojim staršem. V omrežju upokojencev mlajših od 65 let, je 17% otrok, v omrežju upokojencev, starih med 65 in 74 let, je otrok 20%, v skupini upokojencev, starih 75 let in več pa je v omrežju socialne opore kar dobrih 26% otrok. Pri zadnji skupini upokojencev pa delež otrok (26,15%) prvič preseže tudi delež prijateljev v omrežju posameznikov (22,38%).

Manjšanje deleža partnerjev v omrežjih posameznikov zaradi smrti, se kaže tudi v našem primeru, saj se deleži partnerjev v omrežju starejših ljudi z leti manjšajo (9% pri upokojencih, mlajših od 65 let in le še slabih 6% pri upokojencih, starejših od 75 let). V primeru, ko je oseba, ki je izgubila partnerja(ko) tudi brez potomcev, velikokrat pomembno vlogo igrajo bratje oziroma sestre.

Delež bratov/sester v omrežju anketiranca se povečuje s starostjo anketiranca (z izjemo najstarejših upokojencev). Aktivna populacija ima v omrežju slabih 7% bratov/sester, upokojenci, mlajši od 65 let, imajo v omrežju 7,4% bratov/sester, upokojenci nad 75 let 8,8% bratov/sester, največ pa jih imajo upokojenci med 65 in 75 letom starosti in sicer 9,4%. Rezultati kažejo, da delež bratov/sester v omrežju do določene starosti narašča, potem pa se ponovno začne manjšati (po 75. letu starosti), predvidoma zaradi smrti.

Rezultati analize v mojem primeru kažejo, da imajo upokojene osebe veliko višji delež sosedске opore v primerjavi z aktivno populacijo. Delež sosedov v omrežju sicer pri upokojencih ne raste sorazmerno s starostjo, o vzrokih zakaj ne, pa je brez dodatnih raziskav težko govoriti.

5.5.2.1 Razlike med spoloma v sestavi omrežja

Ženske imajo v omrežju več ožjih sorodnikov in drugih sorodnikov, kar je le delen odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje R5: *»Ali se s starostjo večajo razlike med spoloma v sestavi omrežja (deležem sorodnikov in nesorodnikov)?«* Če pogledamo namreč deleže prijateljev v omrežjih moških in žensk, med njimi skorajda ni razlike.

Tabela 5.5.2.1.1: razlike med spoloma v sestavi omrežja

		% drugih sorod.	% ožjih sorod.	% otrok	% bratov/sester	% prijateljev	% sodelavcev	% sosedov
dijaki in študentje	moški	3,1	27,5	0	5,0	55,3	0,8	3,9
	ženski	5,1	28,6	0	8,1	49,8	1,3	1,8
	SKUPAJ	4,1	28,0	0	6,5	52,6	1,1	2,9
zaposleni	moški	8,4	22,5	6,3	5,7	39,6	7,8	4,3
	ženski	9,3	28,4	8,7	8,5	39,8	5,7	3,2
	SKUPAJ	8,8	25,2	7,4	7,0	39,7	6,8	3,8
< 65 let	moški	9,7	17,5	12,4	2,1	42,5	3,3	4,6
	ženski	13,1	28,4	18,5	9,1	32,3	2,3	11,7
	SKUPAJ	12,3	25,8	17,1	7,4	34,8	2,5	10
65 do 74 let	moški	11,2	30,2	18,6	11,1	25,7	6,0	9,8
	ženski	20,1	29,2	21,1	8,1	28,4	4,4	7,1
	SKUPAJ	16,2	29,6	20,0	9,4	27,2	5,1	8,3
≥ 75 let	moški	17,9	33,8	29,4	4,5	21,2	2,3	7,0
	ženski	20,5	36,0	24,8	10,7	22,9	3,7	7,4
	SKUPAJ	19,7	35,4	26,2	8,8	22,4	3,3	7,2
SKUPAJ	moški	8,3	24,3	7,7	5,8	40,3	6,0	4,9
	ženski	11,5	29,2	11,8	8,7	37,3	4,2	5,2
	SKUPAJ	9,9	26,8	9,8	7,3	38,7	5,1	5,0
SKUPAJ - upokojenci	moški	12,9	27,2	20,1	5,9	29,8	3,9	7,1
	ženski	17,9	31,2	21,5	9,3	27,9	3,5	8,7
	SKUPAJ	16,1	30,3	21,1	8,5	28,1	3,6	8,5

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

5.5.2.2 Razlike v sestavi omrežja glede na izobrazbo

Mlajši, visoko izobraženi upokojenci, imajo v svojem omrežju več ožjih sorodnikov kot skupini z višjo oziroma srednjo šolo ter poklicno oziroma osnovno šolo. Pri preostalih dveh skupinah upokojencev (65 do 74 in 75≤) pa je slika obratna, kar pomeni, da z višjo izobrazbo pada delež ožjih sorodnikov v omrežju. Največje razlike so med najstarejšimi upokojenci, kjer imajo tisti z osnovno ali poklicno šolo kar 49,2% ožjih sorodnikov v omrežju, srednje ali višje izobraženi jih imajo 32,9%, anketiranci z visoko stopnjo izobrazbe pa le še 28,4%. Pri vseh starostnih skupinah upokojencev se kaže tudi izrazit trend, ki pravi, da čim višjo stopnjo formalne izobrazbe imajo starejši ljudje, tem večji delež prijateljev imajo v svojem omrežju.

Če povzamem rezultate in odgovorim na zastavljeno raziskovalno vprašanje R6: »Ali se s starostjo večajo razlike v sestavi omrežja (deležem sorodnikov in nesorodnikov) med bolj

in manj izobraženimi?«, lahko rečem, da se z višanjem stopnje formalne izobrazbe starejših oseb manjša delež sorodnikov v omrežju, medtem ko se delež prijateljev povečuje.

Tabela 5.5.2.2.1: razlike v sestavi omrežja glede na izobrazbo

		% drugih sorod.	% ozjih sorod.	% otrok	% bratov/sester	% prijateljev	% sodelavcev	% sosedov
dijaki in študentje	poklicna šola ali manj	4,6	31,9	0	6,1	50,1	0,4	6,3
	srednja ali višja šola	4,1	27,0	0	6,7	53,2	1,3	2,1
	visoka šola ali vec	0	29,2	0	3,1	54,2	0	0
	SKUPAJ	4,1	28,0	0	6,5	52,6	1,1	2,9
zaposleni	poklicna šola ali manj	8,5	25,8	10,1	8,5	32,5	9,0	8,2
	srednja ali višja šola	9,2	25,5	7,3	7,3	38,6	6,5	3,5
	visoka šola ali vec	8,4	24,5	6,0	5,6	45,4	6,1	1,7
	SKUPAJ	8,8	25,2	7,4	7,0	39,7	6,8	3,8
< 65 let	poklicna šola ali manj	12,9	23,4	20,7	2,7	33,9	0,9	14,9
	srednja ali višja šola	12,8	26,2	15,8	8,9	34,8	3,2	8,3
	visoka šola ali vec	7,7	30,1	15,2	11,2	36,4	2,4	7,9
	SKUPAJ	12,3	25,8	17,1	7,4	34,8	2,5	10,0
65 do 75 let	poklicna šola ali manj	17,1	33,9	25,0	8,9	17,6	7,4	8,1
	srednja ali višja šola	17,9	29,4	19,8	9,6	31,2	4,2	6,2
	visoka šola ali vec	11,7	25,2	14,7	9,4	29,8	4,3	13,1
	SKUPAJ	16,2	29,6	20,0	9,4	27,2	5,1	8,3
≥ 75 let	poklicna šola ali manj	10,8	49,2	39,8	7,6	18,2	0	12,0
	srednja ali višja šola	24,7	32,9	24,8	8,1	20,7	3,4	5,2
	visoka šola ali vec	17,9	28,3	16,9	11,4	29,3	5,9	6,9
	SKUPAJ	19,7	35,4	26,2	8,8	22,4	3,3	7,2
Skupaj	poklicna šola ali manj	9,9	29,0	14,1	7,3	32,3	5,8	9,1
	srednja ali višja šola	10,3	26,7	9,0	7,7	39,6	4,5	4,2
	visoka šola ali vec	9,2	25,1	7,9	6,6	42,4	5,6	3,5
	SKUPAJ	9,9	26,8	9,8	7,3	38,7	5,1	5,0
Skupaj - upokojenci	poklicna šola ali manj	13,6	35,5	28,5	6,4	23,2	2,8	11,7
	srednja ali višja šola	18,5	29,5	20,1	8,9	28,9	3,6	6,6
	visoka šola ali vec	12,4	27,9	15,6	10,7	31,8	4,2	9,3
	SKUPAJ	16,1	30,3	21,1	8,5	28,1	3,6	8,5

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

5.5.2.3 Sestava omrežja po posameznih socialnih oporah

Pogledali smo že, kako se omrežja starejših ljudi glede na starost, med seboj razlikujejo v deležu sorodniških in nesorodniških vezi, zdaj pa nas zanima, kakšno je razmerje sorodniških in nesorodniških vezi glede na starost posameznika pri vsaki posamezni opori. V tabeli 5.5.2.3.1 lahko torej vidimo, katerim osebam z leti raste/pada »vrednost« ponudnika določene vrste socialne opore.

Tabela 5.5.2.3.1: sestava omrežja po posameznih socialnih oporah glede na starostne kategorije

		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
Druženje	dijaki/študentje	8,50	4,90		2,80	1,30	1,70	70,30
	zaposleni	7,60	6,30	5,10	8,90	8,60	2,80	51,60
	<65 let	4,50	7,10	14,60	13,80	2,80	8,70	41,10
	65 do 74 let	3,70	9,90	12,80	19,60	5,90	3,50	37,70
	≥75 let	3,80	7,90	20,10	20,10	4,60	7,50	29,30
	upokojenci	4,00	8,30	15,83	17,83	4,43	6,57	36,03
	65 let in več	3,75	8,90	16,45	19,85	5,25	5,50	33,50
Emoc. opora		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
	dijaki/študentje	15,40	6,90		1,80	0,50	2,10	55,90
	zaposleni	24,40	6,90	3,90	2,50	8,10	1,00	43,80
	<65 let	15,80	7,10	14,80	6,00	4,40	8,70	39,30
	65 do 74 let	19,40	7,90	19,40	12,10	6,10	4,80	28,50
	≥75 let	9,70	10,60	26,50	15,00	5,30	2,70	28,30
	upokojenci	14,97	8,53	20,23	11,03	5,27	5,40	32,03
65 let in več	14,55	9,25	22,95	13,55	5,70	3,75	28,40	
Finan. opora		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
	dijaki/študentje	8,00	6,40		5,20	0,40	2,80	17,50
	zaposleni	6,60	10,90	3,30	8,60	5,30	2,10	34,20
	<65 let	4,30	11,10	16,70	14,20	0,60	3,70	43,20
	65 do 74 let	6,20	22,10	31,00	4,40	3,50	1,80	25,70
	≥75 let	5,70	11,40	38,60	20,00			24,30
	upokojenci	5,40	14,87	28,77	12,87	1,37	1,83	31,07
65 let in več	5,95	16,75	34,80	12,20	1,75	0,90	25,00	
Bolezen		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
	dijaki/študentje	15,40	10,20		4,80	0,30	2,70	22,90
	zaposleni	30,50	6,70	18,70	5,20	1,90	2,30	17,40
	<65 let	20,60	4,90	35,30	7,80		7,40	22,10
	65 do 74 let	17,10	5,70	38,00	14,60	0,60	10,80	8,20
≥75 let	12,20	7,80	44,40	15,60		7,80	11,10	

	upokojenci	16,63	6,13	39,23	12,67	0,20	8,67	13,80
	65 let in več	14,65	6,75	41,20	15,10	0,30	9,30	9,65
Manjša mat. opora		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
	dijaki/študentje	7,80	8,80		5,90	1,00	4,90	39,50
	zaposleni	7,40	7,40	2,90	11,90	4,10	8,20	41,90
	<65 let	9,30	10,00	15,70	12,10	2,10	17,10	25,00
	65 do 74 let	1,50	10,90	20,40	19,00	3,60	16,10	23,40
	≥75 let	5,10	10,30	35,90	17,90	1,30	15,40	9,00
	upokojenci	5,30	10,40	24,00	16,33	2,33	16,20	19,13
	65 let in več	3,30	10,60	28,15	18,45	2,45	15,75	16,20
Večja mat. opora		% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
	dijaki/študentje	9,80	9,30		4,90	1,00	5,90	24,90
	zaposleni	10,20	8,20	6,20	12,00	2,90	4,50	36,20
	<65 let	13,00	10,00	23,00	19,00	1,00	7,00	21,00
	65 do 74 let	11,00	8,80	23,10	25,30	1,10	4,40	17,60
	≥75 let	7,30	1,80	50,90	21,80	1,80	5,50	3,60
	upokojenci	10,43	6,87	32,33	22,03	1,30	5,63	14,07
	65 let in več	9,15	5,30	37,00	23,55	1,45	4,95	10,60

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Najpomembnejšo vlogo v omrežju starejših ljudi imajo otroci. Delež otrok se s starostjo veča. Otroci predstavljajo za starejše ljudi najpomembnejši vir materialne opore (večje in manjše), finančne opore in opore v primeru bolezni. Manjšo vlogo imajo v primeru nujenja emocionalne opore in druženja. Starejši ljudje se na svoje partnerje najpogosteje obrnejo v primeru emocionalne opore in opore v primeru bolezni, a se njihov delež v t.i. »intimnem« omrežju s starostjo manjša, predvsem na račun smrti partnerja. Nikakor pa ne smemo pozabiti bratsko/sestrskih vezi, ki imajo v odsotnosti partnerjev in otrok v omrežjih opore starejših ljudi pomembno vlogo. Bratje/sestre predstavljajo še posebej pomembno vlogo v omrežjih opore samskih starejših oseb in starejših oseb, ki nimajo potomcev, ne bi pa mogli reči, da se njihov vpliv veča samo s starostjo.

Delež prijateljev v vseh opornih omrežjih s staranjem upada predvsem na račun večjega deleža sorodniških vezi v omrežju. Zaradi specifičnosti potreb v starosti in smrti prijateljev je to pričakovano stanje. Vseeno pa tudi najstarejšim ljudem prijatelji predstavljajo največjo oporo druženja.

Zaradi geografske bližine imajo pomembno vlogo v omrežju starejših oseb tudi sosedge. Njihova vloga je predvsem nudenje manjše materialne pomoči in opore v primeru bolezni. Raziskava je pokazala, da imajo večji delež sosedov v omrežju mlajši upokojenci, vendar med samimi starostnimi razredi upokojencev ne prihaja do velikih razlik.

Če primerjamo rezultate po starostnih skupinah v tabeli 5.5.2.3.1 in s tem skušamo odgovoriti na zastavljeno raziskovalno vprašanje R7.) »Ali s starostjo narašča pomen posameznega vira socialne opore?« vidimo, da se s starostjo izjemno poveča predvsem vloga otrok v omrežju starejših ljudi, ki predstavljajo tudi najbolj obremenjen vir neformalne opore.

Če podatke o sestavi omrežij po posameznih oporah primerjamo z omrežjem starejših Slovencev¹² (65 let in več) lahko vidimo, da se sestava omrežij med ljubljanskimi in slovenskimi starejšimi prebivalci ne razlikuje veliko. Do največjih razlik prihaja pri materialni opori (manjši in večji), in sicer posebej izstopajo visoki deleži sosedov v omrežjih starejših Slovencev v primerjavi s starejšimi Ljubljčanami.

Tabela 5.5.2.3.2: primerjava sestave omrežij Ljubljčanov in omrežij Slovencev po posameznih oporah

vrsta opore	Raziskava	% partnerjev	% bratov/ sester	% otrok	% drugih sorod.	% sodelavcev	% sosedov	% prijateljev
druženje	Lj (2002)	3,75	8,90	16,45	19,85	5,25	5,50	33,50
	Slo (2002)			18,58	17,90			22,80
emoc. Opora	Lj (2002)	14,55	9,25	22,95	13,55	5,70	3,75	28,40
	Slo (2002)	24,40		22,90				20,20
finan. Opora	Lj (2002)	5,95	16,75	34,80	12,20	1,75	0,90	25,00
	Slo (2002)		16,70	34,80				19,60
bolezen	Lj (2002)	14,65	6,75	41,20	15,10	0,30	9,30	9,65
	Slo (2002)	21,60		35,70			13,50	
manjša mat.	Lj (2002)	3,30	10,60	28,15	18,45	2,45	15,75	16,20
	Slo (2002)			20,00	17,10		27,70	
večja mat.	Lj (2002)	9,15	5,30	37,00	23,55	1,45	4,95	10,60
	Slo (2002)			28,50	21,10		13,50	

* podatki o sestavi omrežij za celotno Slovenijo so navedeni samo za največje tri deleže

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljčanov (2002).

¹² Raziskava o omrežjih socialne opore iz leta 2002, ki je bila narejena na vzorcu 5013 prebivalcev cele Slovenije.

5.5.3 Značilnosti omrežja gleda na spol

Značilnost vezi med posameznikom in njegovim omrežjem nam pove, kolikšen delež alterjev je specializiranih za nudenje samo ene vrste opore, kakšna je moč vezi med egom in njegovimi alterji in kako pogosto je ego v stiku s svojim opornim omrežjem. V tabeli 5.5.3.1 je primerjava omenjenih značilnosti narejena po spolu in starosti, da bi zaznali morebitne razlike, ki se kažejo v relacijah ega in njegovega opornega omrežja.

Tabela 5.5.3.1: primerjava pomembnih značilnosti omrežja glede na starost

	spol	Pogost (redni) stik z anketirancem	Kako pomembna je ta oseba za vas	Delež alterjev, ki nudi samo eno vrsto opore
dijaki in študentje	moški	77,6	4,0	40,0
	ženski	77,3	4,2	36,0
	SKUPAJ	77,5	4,1	38,0
zaposleni	moški	63,7	4,0	45,4
	ženski	64,7	4,1	44,1
	SKUPAJ	64,2	4,0	44,8
< 65 let	moški	61,8	4,1	43,2
	ženski	58,9	4,3	45,0
	SKUPAJ	59,6	4,2	44,6
65 do 74 let	Moški	56,5	4,2	53,7
	Ženski	59,0	4,3	48,7
	SKUPAJ	57,9	4,3	50,9
> 74 let	Moški	58,3	4,2	52,5
	Ženski	57,6	4,4	44,6
	Povp.	57,8	4,3	46,9
SKUPAJ - upokojenci	Moški	58,9	4,2	49,8
	ženski	58,5	4,3	46,1
	Povp.	58,4	4,3	47,4

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

S starostjo so stiki s člani opornega omrežja čedalje redkejši, razlike med spoloma pa niso velike. Ker se oporna omrežja s staranjem manjšajo, so člani omrežja za starejše ljudi bolj pomembni kot pri aktivni populaciji. Prav tako je v povprečju pomembnost oseb višja pri ženskah kot pri moških. Razlog za to bi lahko iskali v tem, da imajo ženske v opornem omrežju več sorodniških vezi kot moški, s katerimi so tesneje povezane kot moški. Z izjemo razreda mlajših upokojencev pa bi lahko na podlagi rezultatov rekli, da

so moški bolj specializirani za nudenje ene vrste opore kot ženske in obratno, ženske pogosteje nudijo več kot eno vrsto opore.

5.5.4 Formalna opora

V primeru, ko omrežje neformalne opore zaradi pomanjkanja časa, odsotnosti ali prevelikih zahtev po opori »odpove«, se starejše osebe obrnejo na formalno oporo oziroma jim le to priskrbi država. V tabeli 5.5.4.1 so navedeni deleži oseb, ki so se za posamezno vrsto opore že obrnile po formalno pomoč.

Tabela 5.5.4.1: delež uporabnikov formalne opore glede na starost

EMOCIONALNA OPORA		% uporabnikov
	Dijaki/študenti	3,20
	Zaposleni	5,40
	< 65 let	8,20
	65 do 74 let	3,70
	≥ 75 let	1,60
	SKUPAJ - upokojenci	4,50
MANJŠA MAT. OPORA		% uporabnikov
	Dijaki/šudentje	6,50
	Zaposleni	18,90
	< 65 let	18,20
	65 do 74 let	11,20
	≥ 75 let	19,70
	SKUPAJ - upokojenci	16,37
VEČJA MAT. OPORA		% uporabnikov
	Dijaki/šudentje	17,10
	Zaposleni	46,90
	< 65 let	60,00
	65 do 74 let	52,30
	≥ 75 let	49,20
	SKUPAJ - upokojenci	53,83
OPORA V PRIMERU BOLEZNI		% uporabnikov
	Dijaki/šudentje	2,60
	Zaposleni	4,30
	< 65 let	5,50
	65 do 74 let	4,70
	≥ 75 let	14,80
	SKUPAJ - upokojenci	8,33

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Na podlagi podatkov iz tabele 5.5.4.1 lahko odgovorimo na zastavljeno vprašanje R8: »Ali s starostjo narašča uporaba virov formalne opore?«. Rezultati kažejo, da gledano v celoti, s starostjo ne narašča omrežje formalne opore z izjemo opore v primeru bolezni.

Kot lahko razberemo iz tabele 5.5.4.1 je delež tistih oseb, ki se v primeru osebne stiske obrnejo na institucije, v vseh starostnih kategorijah pričakovano majhen. Najvišji delež oseb (8,2%), ki so se že obrnile na institucionalno oporo v primeru osebne stiske, je v skupini upokojencev mlajših od 65 let. Sledijo upokojenci med 65 in 75 letom starosti s 3,7% in upokojenci nad 75 letom starosti, z 1,6% oseb, ki so se že obrnile na formalno »emocionalno« oporo. Če pogledamo samo skupino upokojencev, potem delež oseb, ki so se obrnile po formalno, oporo s starostjo pada. Vendar pa na podlagi majhnega deleža oseb, ki so se obrnile na formalno oporo, ne moremo delati posplošitev na širšo populacijo. Podatki tabele 5.5.4.1 še vedno kažejo, da formalni viri opore osebam v prvi vrsti nudijo materialno oporo, ne pa tudi emocionalne.

V primeru manjše materialne opore med starostnimi skupinami ni dovolj velikih razlik, na podlagi katerih bi lahko sklepali, katere starostne skupine se bolj obračajo na organizirano pomoč. Največji delež oseb, ki so se za večjo materialno oporo že obrnile na organizirano obliko pomoči, je med mlajšimi upokojenci in sicer je takšnih oseb 60%. Delež oseb, ki so že uporabile organizirano obliko pomoči, se s starostjo manjša. Tako se je med upokojenci, stari med 65 in 74 let, obrnilo po organizirano pomoč 52,3% oseb, med najstarejšimi upokojenci pa 49,3%. Razlike med spoloma niso velike.

Pri opori v primeru bolezni pa je lepo razvidno, da se na organizirano obliko pomoči najbolj obračajo najstarejši upokojenci - upokojenci, ki vstopajo v četrto življenjsko obdobje. Razlog je verjetno ta, da se s starostjo večajo zdravstvene težave in s tem posledično tudi raste delež oseb, ki so odvisne od formalne oziroma strokovne oskrbe. Eden od razlogov, da za njih ne poskrbijo družine je, da te osebe potrebujejo zahtevno oskrbo, ki potrebuje specifično strokovno znanje ali pa vsaj veliko časa, ki ga njihove družine zaradi svojih obveznosti nimajo. Med temi osebami zasledimo neenakomerno zastopanost po spolu. Med najstarejšimi upokojenci, ki so se že obrnile na formalno obliko pomoči, je samo 5,6% moških in kar 18,6% žensk.

Če torej odgovorimo na raziskovalno vprašanje R9: *»Kakšen je delež oseb, ki se obrnejo po posamezno formalno pomoč?«* lahko vidimo, da so deleži starejših oseb, ki se obrnejo na emocionalno oporo, zelo majhni in le-ta ostaja skorajda izključno domena neformalnega omrežja. Formalno oporo v primeru bolezni, z izjemo najstarejših anketiranih, prav tako koristi zelo malo starejših Ljubljancev, medtem ko je uporaba formalnih materialnih virov opore veliko večja, a uporaba le-te ne narašča s starostjo. V raziskavi manjka predvsem merjenje podatka o tem, koliko starejših ljudi za potrebe rutinskih opravil (kuhanje, likanje, čiščenje, ipd.) uporablja formalne vire opore.

5.5.5 Dopolnjevanje formalne in neformalne opore

Kot sem omenil že v 3. poglavju – poglavju v (post)modernih spremembah omrežij socialne opore – sta trenutno aktualna dva modela povezave med formalno in neformalno oporo. Prvi model zagovarja tezo, da se ob nastopu formalne pomoči »takoj« umakne mreža neformalne pomoči. Drugi model, ki me na tem mestu tudi bolj zanima, pa zagovarja tezo, da osebe, ki so večji prejemniki formalne opore, prejemajo tudi več neformalne opore.

V mojem primeru to pomeni, da sem hotel z raziskovalnim vprašanjem R10: *»Ali imajo tisti, ki uporabljajo formalno pomoč tudi večje omrežje neformalne opore?«* preveriti ali so osebe, ki uporabljajo posamezno vrsto formalne opore, tudi večji prejemniki neformalne opore. Pri opori v primeru bolezni se pokaže, da imajo starejše osebe, ki prejemajo formalno pomoč (oz. oskrbo), tudi večje omrežje neformalne pomoči. Pri vseh ostalih vrstah opore tisti z večjim neformalnim omrežjem, manj koristijo storitve (pomoč) formalne opore. Razlog za povezavo omrežij neformalne opore in formalne opore v primeru bolezni je verjetno ta, da morata v primeru bolezni starejših ljudi najbolj vzajemno sodelovati obe omrežji opore (samo institucionalna nega ni dovolj, na drugi strani pa neformalni viri nimajo zadosti znanja za nudenje pomoči).

Tabela 5.5.5.1: delež uporabnikov formalne opore glede na starost

Uporaba formalne pomoči		opora v primeru bolezni	emocionalna opora	manjša mat. opora	večja mat. opora
Da	dijaki in študentje	2,00	2,00	1,50	0,77
	zaposleni	1,29	1,87	1,83	0,97
	< 65 let	2,67	2,00	1,10	0,77
	65 do 74 let	2,20	1,25	1,08	0,63
	> 74 let	1,22	1,00	1,58	0,80
	SKUPAJ - upokojenci	2,03	1,42	1,26	0,73
	SKUPAJ	1,60	1,84	1,64	0,87
Ne	dijaki in študentje	1,89	2,53	2,02	1,44
	zaposleni	1,73	1,81	1,66	1,34
	< 65 let	1,82	1,63	1,31	1,11
	65 do 74 let	1,42	1,55	1,31	1,10
	> 74 let	1,52	1,87	1,20	1,00
	SKUPAJ - upokojenci	1,58	1,68	1,27	1,07
	SKUPAJ	1,72	1,88	1,62	1,30

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

Rezultate bi lahko povezali z izsledki raziskav uporabnikov Life line telefona oz. telefona z rdečim gumbom. Izsledki raziskave namreč kažejo, da se starejši ljudje na formalno pomoč – v tem primeru rdeči telefon – najprej obrnejo zaradi zdravstvenega stanja. Uporabniki rdečega telefona sicer uporabljajo veliko formalnih materialnih storitev in sicer več, kot storitev povezanih z bolezenskim stanjem, a je uporaba teh storitev najverjetneje posledica zdravstvenega stanja.

6. ZAKLJUČEK

V diplomski nalogi sem se osredotočil na skupino starejših ljudi iz dveh razlogov in sicer: ker je to najhitreje rastoča svetovna populacija in drugič, ker o njej, kljub čedalje številčnejšim študijam v Zahodni družbi, vemo zelo malo. Starejši ljudje so namreč vse pre pogosto potisnjeni na obrobje družbe, starost pa je življenjsko obdobje, pričakovano s strahom in nelagodnostjo.

Namen sekundarne analize podatkov študije o Omrežjih socialne opore Ljubljancanov je bil ugotoviti, ali med starejšimi ljudmi obstajajo razlike v omrežjih socialne opore in če so, kdaj do njih pride. Starejše ljudi sem zato delil v tri skupine, pri čemer je kriterij predstavljal starost anketiranega upokojenca: skupina mlajših upokojencev (do 65 let), skupina upokojencev (od 65 do 74 let) ter skupino starejših upokojencev (75 let in več).

V empiričnem delu naloge sem na podlagi teoretskih predpostavk zastavil raziskovalna vprašanja. Z raziskovalnimi vprašanji sem uspel zaznati, kako se neformalna omrežja starejših oseb skozi čas spreminjajo in potrditi domneve o majhni uporabi virov formalne opore. Raziskovalna vprašanja pa niso uspela podrobneje identificirati, kako se dopolnjujejo formalni in neformalni viri opore; za kaj takšnega bi bila potrebna namreč bolj poglobljena raziskava.

Če na kratko strnem ugotovitve oz. odgovore na raziskovalna vprašanja sem ugotovil, da so vsa omrežja starejših oseb manjša od aktivne populacije. Zanimivo je, da sta se kot dejavnika tveganja, ki vodita k osamljenosti, izkazala zakonski stan in izobrazba. Nižje izobraženi in samski starejši ljudje so v povprečju socialno bolj ogroženi od starejših oseb z višjo izobrazbo in tistih v partnerskem razmerju. Spol in finančni dohodek se v starosti nista potrdila kot dejavnika, ki bi povečala tveganje osamljenosti v starosti. Raziskava je razkrila, da delež oseb, ki nimajo nikogar, na katerega bi se obrnili za pomoč, narašča s starostjo, izjema je samo emocionalna opora.

Primerjava sestave omrežja po starostnih skupinah starejših ljudi je pokazala izrazit trend naraščanja deleža otrok, sorodnikov in drugih sorodnikov s starostjo in hkrati upadanje

deleža prijateljev v opornem omrežju starejših ljudi. Največje »breme« nosijo otroci, ki predstavljajo najbolj obremenjen vir neformalne opore. Ženske imajo sicer v svojem omrežju več ožjih in drugih sorodnikov, vendar med deleži prijateljev v omrežju med spoloma ni velikih razlik (nekaj višji delež prijateljev v omrežju imajo moški). Že predhodno smo ugotovili, da stopnja formalne izobrazbe vpliva na velikost omrežja starejših ljudi, raziskava pa je tudi pokazala, da formalna izobrazba pomembno vpliva na sestavo omrežij starejših oseb. Z višanjem stopnje formalne izobrazbe starejših oseb se manjša delež sorodnikov v omrežju, medtem ko se delež prijateljev v opornem omrežju starejših ljudi povečuje.

Analiza porabe virov formalne opore je pokazala, da s starostjo poraba le-teh ne narašča, izjema je omrežje formalne opore v primeru bolezni. Po 75. letu starosti namreč zaznamo velik porast v koriščenju formalne opore v primeru bolezni. V primerih koriščenja emocionalne opore se, z redkimi izjemami, tudi najstarejši še vedno obrnejo po pomoč na svoje neformalno omrežje, najpogosteje na prijatelje in svoje otroke.

V svoji nalogi pa sem želel tudi preveriti, kako se dopolnjujejo formalni in neformalni viri opore oz. ali so osebe, ki uporabljajo posamezno vrsto formalne opore, tudi večji prejemniki neformalne opore. Pri opori v primeru bolezni se pokaže, da imajo starejše osebe, ki prejemale formalno pomoč (oz. oskrbo) tudi večje omrežje neformalne pomoči. Pri vseh ostalih vrstah opore tisti z večjim neformalnim omrežjem manj koristijo storitve (pomoč) formalne opore.

Z raziskavo oz. zastavljenimi vprašanji sem hotel dokazati, da skupina starejših oseb ni homogena skupina in da med njimi obstajajo pomembne razlike. S primerjavo različnih starostnih skupin upokojencev sem namreč ugotovil, da mlajši upokojenci tudi po odhodu iz službe ostajajo več kot zadovoljivo integrirani v družbeno življenje, saj njihovo omrežje opore ni manjše od aktivne populacije. Omrežje se prične manjšati po 65. letu starosti, kjer se večina nakazanih trendov samo še stopnjuje pri najstarejši skupini upokojencev (nad 75 let). Mislim, da ne bom rekel preveč, če rečem, da so starejši ljudje nad 75. let tista družbena skupina, za katero lahko rečemo, da spadajo v 4. življenjsko

obdobje. Za to starostno skupino velja, da se začnejo pojavljati zdravstvene težave, ki pogosto vodijo v osamljenost, o čemer priča tudi podatek, da je največ starejših ljudi nad 75. let brez posamezne vrste opore (izjema je materialna opora). Pri najstarejši skupini se tudi vidi povečano koriščenje virov formalne opore v primeru bolezni.

Raziskovalna vprašanja so v določeni meri odgovorila na problematiko preučevanja starejših oseb in njihovih omrežij socialne opore in hkrati odgovorila, da bi bilo potrebno pozornost nameniti preučevanju najstarejših ljudi (75 let in več). Mlajši od 75. let po podatkih raziskave namreč ostajajo zadovoljujoče integrirani v družbo in socialno življenje, medtem ko bi bilo potrebno več pozornosti nameniti najstarejšim državljanom, ki zaradi izgubljanja članov svojega omrežja največkrat ostanejo brez osebe, na katero bi se obrnili v primeru stiske ali pa prihaja do preobremenjenosti neformalnih virov, še posebej njihovih otrok.

V prihodnosti bo potrebno pri raziskovanju socialnih omrežij spremljati, kako se spreminja družinska struktura (manjšanje velikosti družine, večji delež starejših ljudi brez otrok, sožitje večih generacij,...), kako bo na spremembe v preučevanju socialnih omrežij vplivala bolj zapletena preteklost intimnih odnosov (razveze, ponovne poroke, »kombinirane družine«, istospolne zveze,..), ter ali bo naraščajoča želja po samostojnosti in neodvisnosti, skupaj z večjo materialno preskrbljenostjo, pomenila podaljšano vključenost starejših ljudi v potrošniško družbo, s čimer se bo še naprej višal prag »stare starosti«. Večji poudarek bo v prihodnje potrebno dati kvalitetnemu izobraževanju starejših ljudi, saj so podatki pokazali, da izobrazba pozitivno vpliva na velikost omrežja opore starejših ljudi.

V svoji nalogi nisem mogel podrobneje analizirati posameznih vidikov povezave uporabe neformalne in formalne opore. Mislim, da bi bila v prihodnosti potrebna poglobljena raziskava oseb v 4. življenjskem obdobju, saj so po rezultatih raziskave prav oni ciljna skupina nadaljnjih študij, ki bi morale odgovoriti na vprašanja, kot so: kako razbremeniti omrežje neformalne opore, koliko oseb koristi formalno pomoč pri rutinskih vsakodnevni opravilih, kako bolje informirati starejše ljudi o mreži formalne pomoči, ki

jim je na voljo in najpomembneje, kaj si v zadnjem obdobju življenja želijo sami in kakšno pomoč pričakujejo od institucij?

7. LITERATURA

1. Auslander, Gail K. in Howard Litwin (1990): Social support networks and formal help seeking: Differences between applicants to social services and a nonapplicant sample. *Journal of gerontology* 45(3), 112–119.
2. Campbell, Lori D., Ingrid Arnet Connidies in Lorraine Davies (1999): Sibling ties in later life: A social network analyses. *Journal of social and personal relationships* (20). Dostopno na <http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/20/1/114> (12. maj 2007).
3. Czaja, Sara J. in Richard Schulz (2006): Innovations in Technology and aging: Introduction. *Generations* 30(2), 6–8.
4. Dremelj, Polona (2003): Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave* 19(43), 149–170.
5. Filipovič, Maša, Tina Kogovšek in Valentina Hlebec (2005): Starostniki in njihova vpetost v sosedska omrežja. *Družboslovne razprave* 21(49–50), 205–221.
6. Gilleard, Chris in Paul Higgs (2000): *Cultures of ageing: self, citizen and the body*. England Harlow: Pearson Education.
7. Green V. (1983): Substitution between formally and informally provided care for the impaired elderly in the community. *Medical care* 21(6), 606–619.
8. Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek (2003): Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave* 19(43), 103–125.
9. Hlebec, Valentina (2003): Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 19(43), 171–182.
10. Hlebec, Valentina (2004): Socialna opora starostnikov v perspektivi spolov. *Teorija in praksa* 41(5–6), 992–1007.
11. Hlebec, Valentina in Tina Kogovšek (2005): Med korenčkom in palico sekundarne analize podatkov o socialnih omrežjih. *Družboslovne razprave* 21(49–50), 189–203.
12. Hojnik-Zupanc, Ida (1990): Individualnost starega človeka v bivalnem okolju. *Družboslovne razprave* 7(10), 156–164.

13. Hojnik-Zupanc, Ida (1997): Uravnovešeno staranje kot izziv (post)moderne družbe. *Družboslovne razprave* 13(24–25), 49–58.
14. Iglič, Hajdeja (1988): *Analiza socialnih mrež: prikaz osnovnih značilnosti socialnih mrež Jugoslovanov*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo pri Univerzi.
15. Kim, Jungmeen E. in Phyllis Moen (2002): Retirement transitions, Gender and Psychological Well-being: A life course, Ecological model. *Journal of Gerontology* (57), 212–222.
16. Kogovšek, Tina, Valentina Hlebec, Polona Dremelj in Anuška Ferligoj (2003): Omrežja socialne opore Ljubljančanov. *Družboslovne razprave* 19(43), 183–204.
17. Kogovšek, Tina in Anuška Ferligoj (2003): Merjenje egocentričnih omrežij socialne opore. *Družboslovne razprave* 19(43), 127–148.
18. Kritično o podobi starejših v družbi (2006). *Revija Vzajemnost* (november), 22–25.
19. Kump, Sonja in Sabina Jelenc Krašovec (1990): Izobraževanje – možni dejavniki krepitve moči in vpliva starejših odrasli. *Družboslovne razprave* 21(49–50), 243–261.
20. Lum, Terry in Elizabeth Lightfoot (2005): The Effects of Volunteering on the Physical and Mental Health of Older People. *Research on aging* 27(1), 31–55.
21. Mancini Jay A. in Simon Joyce (1984): Older adults' expectations of support from family and friends. *Journal of applied gerontology* (3). Dostopno na <http://jag.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/2/150> (8. avgust 2007).
22. Mandič, Srna in Valentina Hlebec (2005): Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spremembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. *Družboslovne razprave* 19(49–50), 263–285.
23. Nagode, Mateja, Zinka Kolarič in Valentina Hlebec (2005): Delovanje in vrednotenje varovalno alarmnega sistema za starostnike. *Kakovostna starost* 7(1), 21–34.
24. Novak, Mojca (2000): Old social risk in a new light – The old age. *Družboslovne razprave* 16(32–33), 203–214.
25. Novak, Mojca (2003): Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije: uvodni razmislek. *Družboslovne razprave* 19(43), 99–101.

26. Pahor, Majda in Barbara Domanjko (2005): Celostna obravnava znanja starejših ljudi: pregled literature v Sloveniji 1994 – junij 2004. *Kakovostna starost* 8(1), 20–30.
27. Pallo Stoller, Elanor (1989): Formal services and Informal Helping: The Myth of Service Substitution. *The Journal of Applied Gerontology* (8), 37–52.
28. Podrebršek, Petra (2005): *Hierarhični pristop merjenja egocentričnih socialnih omrežij*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
29. Ramovš, Jože (2003): *Kakovostna starost*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
30. Rener, Tanja (1997): Rastoča manjšina: problem negovalnega dela. *Družboslovne razprave* 13(24–25), 40–48.
31. Richards Solomon, Catherine, Alan C. Acock in Alexis J. Walker (2004): Gender ideology and investment in housework: Postretirement change. *Journal of Family Issues* 25(8), 1050–1071.
32. Shaw, Benjamin A. (2005): Anticipated support from neighbors and Physical Functioning During later life. *Research on aging* 27(5), 503–525.
33. Staranje družbe – blagoslov ali prekletstvo (2005)? *Revija Vzajemnost* (november), 32–36.
34. Stevens, Nan in Gerben J. Westerhof (2006): Partners and others: Social provisions and loneliness among married Dutch men and women in the second half of life. *Journal of social and personal relationships* 23. Dostopno na <http://spr.sagepub.com/cgi/content/abstract/23/6/921> (9. september 2007).
35. Šadl, Zdenka (2005): Družbene spremembe, travmatične emocije in emocionalna opora. *Družboslovne razprave* 19(49–50), 223–242.
36. van Baarsen, Berna in drugi (2001): *Lonely but not Alone: Emotional Isolation and Social Isolation as Two distinct Dimensions of Loneliness in Older People*. Dostopno na <http://epm.sagepub.com/cgi/content/abstract/61/1/119> (11. september 2007).
37. Van der Poel, Mart (1993): *Personal networks. A artional choice explanation of their size and composition*. Lisse: Swets & Zeitlinher.

38. Victor, Christina R. (2005): *The social context of ageing. A textbook of gerontology*. London, New York: Routledge.
39. Zalokar, Nataša (2006): *Emocionalna opora starostnikov v občini Domžale*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.

8. PRILOGA

PRILOGA A: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na spol

		Druženje	Finančna opora	Manjša materialna opora	Večja materialna opora	Emocionalna opora	Bolezen	Velikost omrežja
dijaki in študentje	moški	4,09	1,41	1,63	1,13	2,09	1,66	6,22
	ženski	5,18	1,84	2,33	1,53	2,96	2,13	7,20
	Skupaj	4,63	1,62	1,97	1,32	2,52	1,89	6,70
zaposleni	moški	4,15	1,50	1,56	1,17	1,67	1,60	6,16
	ženski	4,45	1,46	1,84	1,16	1,98	1,83	6,56
	Skupaj	4,29	1,48	1,69	1,17	1,81	1,71	6,34
< 65 let	moški	4,12	1,88	0,92	0,77	1,46	1,81	6,08
	ženski	4,58	1,35	1,38	0,95	1,73	1,87	6,43
	Skupaj	4,47	1,47	1,27	0,91	1,66	1,85	6,35
65 do 74 let	moški	3,94	1,17	1,45	0,83	1,38	1,45	5,89
	ženski	4,48	0,97	1,15	0,87	1,67	1,50	5,92
	Skupaj	4,24	1,06	1,28	0,85	1,54	1,48	5,91
> 74 let	moški	3,44	1,22	1,06	0,78	1,61	1,33	5,67
	ženski	4,12	1,12	1,37	0,95	1,95	1,53	5,77
	Skupaj	3,92	1,15	1,28	0,90	1,85	1,48	5,74
Skupaj	moški	4,09	1,46	1,51	1,09	1,70	1,60	6,12
	ženski	4,56	1,41	1,72	1,13	2,04	1,82	6,49
	Skupaj	4,34	1,43	1,62	1,11	1,88	1,71	6,31
Skupaj - upokojenci	moški	3,83	1,43	1,14	0,79	1,49	1,53	5,88
	ženski	4,39	1,14	1,30	0,92	1,78	1,63	6,04
	Skupaj	4,21	1,23	1,28	0,89	1,69	1,60	6,00

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.

PRILOGA B: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na izobrazbo

		Druženje	Finančna opora	Manjša materialna opora	Večja materialna opora	Emocionalna opora	Bolezen	velikost omrežja
dijaki in študentje	poklicna šola ali manj	3,58	1,19	1,35	1,06	1,74	1,32	5,48
	srednja ali višja šola	4,88	1,75	2,16	1,40	2,70	2,07	7,02
	visoka šola ali vec	5,00	1,00	1,25	1,00	3,00	1,00	6,50
	Skupaj	4,63	1,62	1,97	1,32	2,52	1,89	6,70
zaposleni	poklicna šola ali manj	3,89	1,29	1,40	1,10	1,58	1,68	6,31
	srednja ali višja šola	4,18	1,42	1,55	1,12	1,73	1,61	6,10
	visoka šola ali vec	4,69	1,68	2,05	1,26	2,05	1,86	6,70
	Skupaj	4,29	1,48	1,69	1,17	1,81	1,71	6,34
< 65 let	poklicna šola ali manj	3,87	1,20	1,27	1,17	1,33	1,80	5,73

	srednja ali višja šola	4,74	1,59	1,17	0,88	1,84	1,81	6,57
	visoka šola ali vec	4,45	1,45	1,91	0,36	1,45	2,27	6,64
	Skupaj	4,47	1,47	1,27	0,91	1,66	1,85	6,35
65 do 74 let	poklicna šola ali manj	3,45	0,97	0,97	0,90	1,34	1,31	4,86
	srednja ali višja šola	4,32	0,94	1,47	0,91	1,79	1,49	6,17
	visoka šola ali vec	5,00	1,40	1,24	0,68	1,24	1,64	6,56
	Skupaj	4,24	1,06	1,28	0,85	1,54	1,48	5,91
> 74 let	poklicna šola ali manj	2,21	1,14	0,93	1,00	1,64	1,71	4,07
	srednja ali višja šola	3,94	1,00	1,35	0,97	2,06	1,61	5,74
	visoka šola ali vec	5,38	1,44	1,44	0,69	1,63	1,00	7,19
	Skupaj	3,92	1,15	1,28	0,90	1,85	1,48	5,74
Skupaj	poklicna šola ali manj	3,67	1,21	1,28	1,07	1,54	1,59	5,76
	srednja ali višja šola	4,41	1,44	1,62	1,12	1,99	1,73	6,35
	visoka šola ali vec	4,76	1,61	1,90	1,12	1,93	1,78	6,71
	Skupaj	4,34	1,43	1,62	1,11	1,88	1,71	6,31
Skupaj - upokojeni	poklicna šola ali manj	3,18	1,10	1,05	1,02	1,44	1,61	4,89
	srednja ali višja šola	4,33	1,18	1,33	0,92	1,90	1,64	6,16
	visoka šola ali vec	4,94	1,43	1,53	0,58	1,44	1,64	6,79
	Skupaj	4,21	1,23	1,28	0,89	1,69	1,60	6,00

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljancanov 2002.

PRILOGA C: velikost omrežja po starostnih skupinah glede na zakonski stan

		Druženje	Finančna opora	Manjša materialna opora	Večja materialna opora	Emocionalna opora	Bolezen	velikost omrežja
dijaki in študentje	samski, ločeni in ovdoveli	4,61	1,59	1,93	1,28	2,52	1,89	6,65
	(izven)zakonska skupnost	4,79	1,93	2,43	1,79	2,50	1,93	7,21
	Skupaj	4,63	1,62	1,97	1,32	2,52	1,89	6,70
zaposleni	samski, ločeni in ovdoveli	4,23	1,48	1,76	1,19	2,05	1,82	6,05
	(izven)zakonska skupnost	4,32	1,48	1,65	1,15	1,69	1,65	6,49
	Skupaj	4,29	1,48	1,69	1,17	1,81	1,71	6,34
< 65 let	samski, ločeni in ovdoveli	4,16	1,19	1,28	1,05	1,74	1,81	5,81
	(izven)zakonska skupnost	4,67	1,66	1,27	0,82	1,61	1,88	6,69
	Skupaj	4,47	1,47	1,27	0,91	1,66	1,85	6,35

65 do 74 let	samski, ločeni in ovdoveli	4,15	1,00	1,19	0,77	1,72	1,57	5,55
	(izven)zakonska skupnost	4,33	1,11	1,37	0,93	1,37	1,39	6,26
	Skupaj	4,24	1,06	1,28	0,85	1,54	1,48	5,91
> 74 let	samski, ločeni in ovdoveli	3,85	0,97	1,10	0,85	1,82	1,41	5,26
	(izven)zakonska skupnost	4,05	1,45	1,59	1,00	1,91	1,59	6,59
	Skupaj	3,92	1,15	1,28	0,90	1,85	1,48	5,74
Skupaj	samski, ločeni in ovdoveli	4,30	1,39	1,65	1,13	2,11	1,78	6,08
	(izven)zakonska skupnost	4,37	1,47	1,59	1,10	1,68	1,66	6,52
	Skupaj	4,34	1,43	1,62	1,11	1,88	1,71	6,31
Skupaj - upokojenci	samski, ločeni in ovdoveli	4,05	1,05	1,19	0,89	1,76	1,60	5,54
	(izven)zakonska skupnost	4,35	1,41	1,41	0,92	1,63	1,62	6,51
	Skupaj	4,21	1,23	1,28	0,89	1,69	1,60	6,00

Vir: Raziskava o omrežjih socialne opore Ljubljančanov 2002.